

TEEKOND VABADUSSÕJA RADADEL

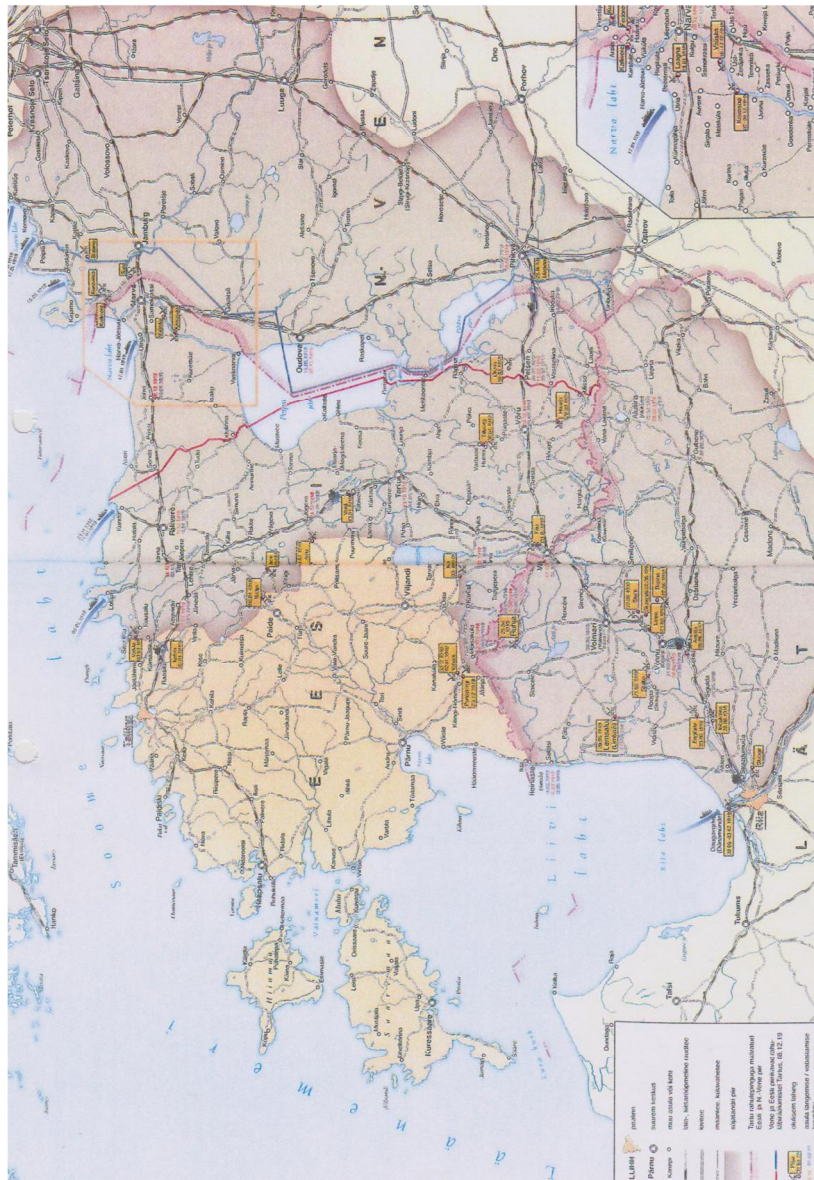

Rindejoon 1919

VALKA – JÄGALA – AIDU – PUURMANI – KÄRSTNA – ÕISU – VOLTVETI – MÕISAKÜLA – IKLA – VALGA – VÖNNU – RIIA .....

Vabadussõjas tuntumaid ohvitseri

❖ Kindralmajor	Johan Laidoner
❖ Kindralmajor	Jaan Soots
❖ Kindralmajor	Ernest Põdder
❖ Polkovnik	Karl Parts
❖ Polkovnik	Nikolai Kreek
❖ Polkovnik	Eduard Kubbo
❖ Aseadmiral	Johan Pitka
❖ Kapten	Anton Irv
❖ Leitnant	Julius Kuperjanov

EESTI ESIMENE PRESIDENT – KONSTANTIN PÄTS

Konstantin Päts sündis 23. Veebruaril 1874 Pärnumaal Tahkuranna vallas maaomaniku Jakob Pätsi (1848–1909) teise lapsena. Tal oli neli venda ning üks õde. Tema ema oli Olga Tumanova, kes kasvas üles teda lapsendanud Valga linnapea Razumovski perekonnas; väidetud on ka, et Tumanova kasvatati üles parun Krüdeneri peres.

Konstantin Päts oli õigeusklik. Ta omas tsaariarmee reservohvitserina vene impeeriumi personaalset, mittepärandatavat aadliseisust.

Tema haridustee algas Tahkuranna apostliku õigeusu kihelkonnakoolis, jätkudes seejärel Raeküla Nikolai koolis ning Riia Vaimulikus Seminaris. Riia Vaimuliku Seminari jättis Päts pooleli ning jätkas õpinguid Pärnu Gümnaasiumis. 1894–1898 õppis ta Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas *can. jur.* kraadiga. Sellele järgnes

aastane teenistus Pihkvas 96. Omski jalaväepolgus, kust ta lahkus lipniku aukraadiga.

1900. aastal asus Päts tööle Tallinnas advokaat Jaan Poska abilisena. 1901–1905 andis Päts välja ja toimetas ajalehte Teataja. 1904. aasta Tallinna linnavolikogu valimisteks organiseeris ta eesti-vene valimisliidu, mis võitis valimistel baltisakslaste ees. Päts valiti 8. veebruaril 1905 Tallinna linnanõunikuks ja 19. aprillil sai Pätsist Tallinna linnapea abi, sama aasta 2. detsembrist ka linnapea kohusetäitja.

Pätsi osavõtt revolutsioonist

Olgugi, et ta korraldas märgukirjade aktsiooni, ei väljendanud Päts revolutsioonisündmuste ajal radikaalseid vaateid, piirdudes peamiselt omavalitsuste reformi nõudmisega. Tallinna tööliste avaldatud sotsiaaldemokraatlikus vaimus üleskutse "Teatajas" äratrükkimise pärast otsustati Päts võimude poolt lehe vastutava toimetajana vangistada ning pidi Eestist põgenema (karistussalga ülema kindral Vladimir Bezobrazov poolt korraldatav Rapla sõjakohus mõistis ta mässulise tegevuse eest surma). Mõnda aega peatus Päts Šveitsis, kust 1907. aastal siirdus Soome, kus elas varjunime all ning tegi kaastööd ajalehtedele. Samuti valmisid Soomes Ollilas tollal radikaalseid ideid kandvad käsikirjad omavalitsus- ning agraarküsimustes. Pätsi õhutusel asutati 1907–1908. aastatel Peterburis kirjastusühing „Ühiselu“, mis hakkas välja andma „Peterburi Teatajat“. 1909 tekkis Pätsil võimalus Rapla sõjakohtu poolt määratud surmaotsusest pääseda, kuna paljud dokumendid olid kadunud ning teda mässuga siduvaid materjale polnud palju. Pärast Eestisse naasmist andis ta ennast ise üles ning ilmus suvel Tallinna ringkonnakohtuuriija ette ja vabastati kautsjoni vastu. 1910. aasta veebruaris

mõisteti Päts Peterburi kohtupalati väljasõiduistungil Tallinnas üheks aastaks kindlusvangi; see otsus muudeti 9-kuuseks üksikvangistuseks, mille ta kandis ära alates 7. juulist 1910. aastast „Krestõ“ vanglas Peterburis. Pärast vabanemist töötas Päts ajalehe Tallinna Teataja toimetajana ning naasis poliitikasse.

Päts tegutses aktiivselt omavalitsusreformiga seotud küsimustega, mis viimaks Eesti omavalitsuse eelnõuna 12. aprillil 1917 Ajutise Valitsuse poolt kinnitati. Alates veebruarist 1916. teenis Päts ohvitserina kaitseväeasutuses Tallinnas, ta oli märtsi lõpul 1917. aastal Tallinna linnamiilitsa ülem ja osales ka Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee esimehena Eesti rahvusväeosade asutamises, kuulus Järvamaa saadikuna Eesti Maapäeva liikmete hulka ning valiti Eesti Maavalitsuse esimeheks. Pärast bolševike riigipööret oli Päts kuu aega vangis ning siirdus seejärel põranda alla. 19. veebruaril 1918 sai temast Eestimaa Päästmise Komitee esimees, kellenä ta juhtis Eesti iseseisvaks kuulutamist ja Eesti esimese Ajutise Valitsuse moodustamist, kuhu ta kuulus ministrite nõukogu esimehe ja siseministrina. Konstantin Päts arreteeriti 11. juunil 1918 selle eest, et Lääne maakonnavalitsusest leiti tema kiri, milles Päts soovitas omavalitsuse laialisaatmise puhul deklareerida, et saksa okupatsioonivõimud ei läheks Eesti saatuse otsustamisel mööda Eesti Maapäevast. 4. juunist kuni 17. novembrini 1918 viibis Päts Saksa okupatsioonivõimude juhi kindral Adolf von Seckendorffi korraldusel vangilaagris Kuramaa kubermangus ja Poolas Minski ja Grodno kubermangus.

Päts Eesti Vabariigi riigiorganites

Pärast Saksamaa Novembri revolutsiooni ja keisrivõimu kokkuvarisemist 1918. aasta novembris naasis Päts Eestisse. Pätsile omistatakse ka valitsuse otsus kommunistidega läbirääkimisi mitte pidada ning Eesti Vabadussõda alustada. Vabadussõja algul (novembrist 1918 kuni 8. maini 1919) oli Päts Eesti Vabariigi pea- ja sõjaminister, pärast Asutavas Kogus opositsioonis, kus hoidis konservatiivset ning isegi ettevaatlikku joont. Muuhulgas oli ta näiteks Landesveeri sõja alustamise vastane.

Konstantin Päts kuulus Asutavasse Kogusse ja I–V Riigikogusse. Jaanuarist 1921 novembrini 1922 (Konstantin Pätsi esimene valitsus), augustist 1923 märtsini 1924 (Konstantin Pätsi teine valitsus), veebruarist 1931 veebruarini 1932 (Konstantin Pätsi kolmas valitsus), novembrist 1932 maini 1933 ja oktoobrist 1933 jaanuarini 1934 oli riigivanem (Eesti kõige pikaajalisem riigivanem). Oli 1917–1921 Maaliidu ja 1921–1935 Põllumeeste Kogude üks liidreid.

Päts tegutses ka äris. 1920–21 ja 1925–31 oli ta Tallinna Börsikomitee esimees ning tegutses Kaubandus-Tööstuskojas, Eesti-Vene Kaubandusekojas jm. Harju Panga pankroti järel nõuti isegi tema kohtu alla andmist. Tema majandustegevusest on põhjalikult kirjutanud Jaak Valge ning Magnus Ilmjärv. Viimane on kirjutanud põhjalikult Pätsi ärisidemeist Nõukogude Liiduga. Hiljuti Jaak Valge poolt avaldatud andmetest selgub aga, et Ilmjärve poolt kasutatud allikatest ei selgu midagi, mis tema väiteid tõestaks.

21. oktoobril 1933 valiti ta üleminekuvalitsuse riigivanemaks ja 24. jaanuaril, seoses uue põhiseaduse kehtestumisega sai Peaministriks Riigivanema ülesannetes. Ta kandideeris ka uue põhiseaduse alusel Riigivanemaks. Konstantin Päts kehtestas 12. märtsil 1934 vabadussõjalaste võimulesaamise

vältimiseks üleriigilise kaitseisukorra ja nimetas Johan Laidoneri kaitsevägede ülemjuhatajaks. Ta oli Peaminister Riigivanema ülesannetes, Riigihoidja ja alates 24. aprillist 1938 Vabariigi President. Seda perioodi nimetavad tema vastased "vaikivaks ajastuks". Ta algatas riigireformi, uue presidentaalse põhiseaduse vastuvõtmise ja ühiskonna ümberkorraldamise kohalike ja kutsealaste omavalitsuste võrgustiku alusel. Mõned Eesti NSV propagandistid (nt Rein Kordes *alias* Andrus Roolaht) on väitnud, et Pätsi lähikond kasutas presidendivõimu ära isiklike huvide läbisurumiseks.

Uurijad pole üksmeelset hinnangutes Pätsi tegevusele seoses 1939 Nõukogude Liiduga sõlmitud baaside leppe ning sellele järgnenud Eesti okupeerimisega Nõukogude vägede poolt 17. juunil 1940. Levinud on hinnang, mille kohaselt tegi Päts vea, andes järele kõikidele Nõukogude Liidu soovidele. Harilikult on sellise käitumise tagamaaks peetud soovi vältida relvakonflikti.

Rahvusvahelise õiguse seisukohalt loetakse Konstantin Pätsi tegevust alates 19. juunist (või hiljemalt 21. juunist), mil talle dikteeriti uue Andrei Ždanovi poolt kokku pandud valitsuse koosseis, juriidiliselt õigustühiseks. Sellele käsitlusele põhineb ka Eesti Vabariigi järjepidevuse rahvusvaheline tunnustamine.

21. juunil 1940 andis Päts allkirja Andrei Ždanovi poolt kokku pandud Johannes Vares-Barbaruse valitsuse ametissemääramisele ning allkirjastas järgneva kuu jooksul enamiku uue valitsuse dekreetidest. Muuhulgas andis ta välja ka valimisseadust muutva dekreeidi, mille alusel sai korraldada ennetähtaegsed valimised. Pärast valimisi ning uue parlamendi esimest istungit 21. juulil allkirjastas Konstantin Päts lahkumiskäskkirja, mida ei avaldatud, lastes "Riigivolikogul" ta ametist vabastada. Siiski nähtub olemasolevatest andmetest, et ta pidas end Vabariigi Presidendiks kuni surmani, eelmises lõigus toodud põhjusel.

Vangistus

Päts vahistati nädal aega hiljem, 30. juulil oma Kloostrimetsa majas ja küüditati koos perega Nõukogude Liitu. Kuni 26. juunini 1941 oli ta koos perekonnaga Ufaas vabakäiguvang, pärast seda Baškiiria ANSV julgeolekuteenistuse vanglas. Alles 29. aprill 1952 saatis NSV Liidu Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Erinõupidamine ta sundravile, hoiti kinni Kaasani vanglahaiglas. 15. november 1954 peale Erinõupidamise otsuse läbivaatamist otsus tühistati ning 8. detsembril vabastati sundravilt. 18. detsembrist 29. detsembrini 1954 viibis Päts Jämejala vaimuhaiglas, kust ta aga liiga suure tähelepanu tõttu kiiresti Kalinini oblasti Buraševo psühhiaatriahaiglasse viidi. Vaimuhaige Päts ei olnud. Psühhiaatriahaigla oli mugav vahend tülika riigipea kaelast ära saamiseks. Seal ta ka 18. jaanuaril 1956 suri.

Säilmete otsimisest

Aastal 1988 otsisid KGB töötajad Henn Latt ja Valdur Timusk üles Konstantin Pätsi haua Kalinini (nüüd Tveri) oblastis, see leiti Tverist 15 km kaugusel asuvas külas, Buraševos, kus asus haigla, mille üks patsient oli olnud Päts. Latil ja Timuskil õnnestus kohtuda Pätsi viimase raviarsti, Ksenija Gussevaga, kes kirjeldas Konstantin Pätsi matuseid ning näitas uurijatele presidendi umbkaudse haua asupaiga. Kõik nähtu dokumenteeriti videokaameraga, filmis kohalik Aleksandr Sokolov.

Kui uurijad naasid Eestisse, siis anti presidendi pojapojale Matti Pätsile üle video. Peagi sõitis Matti koos Eesti Muinsuskaitse Seltsi esindajatega Buraševosse ja 22. juunil 1990 kaevati üles säilmed ning tehti geneetiliselt kindlaks, et leitud säilmete näol on tegu Konstantin Pätsiga. Presidendi säilmed maeti Eesti Muinsuskaitse Seltsi korraldusel 21. oktoobril 1990 perekond Pätsi rahulasse Tallinna Metsakalmistul. Aastal 2010 külastas Henn Latt taas Buraševot ja sai teada, et pärast Eesti delegatsiooni lahkumist 1990. aastal koos väljakaevatud säilmetega, vallandati Buraševo asula nõukogu esimees Nikolai Pankratjev, kes oli surnuaial tehtud välja-kaevamise eest vastutuse enda peale võtnud.

SÕJAVÄGEDE ÜLEMJUHATAJA – JOHAN LAIDONER

Johan Laidoner sündis 12.veebruari 1884. aastal Viljandimaal, Viiratsi vallas, Raba talus Jaak Laidoneri (1854–1911) ja tema naise, Raba talu peretütre Mari Saartseni (1851–1938) esimese lapsena. Sealsamas Rabal sündisid ka Johan Laidoneri vennad Villem (1886), Peeter (1888) ja Oskar (1890). 1894. aastal asus Laidoneride pere elama Viljandisse, kus Johan asus õppima linna algkooli, mille juhatajaks oli meie ärkamisaegne luuletaja Friedrich Kuhlbars. Selle lõpetamise järel 1897. aastal sooritas ta edukalt sisseastumiseksamid Viljandi linnakooli ja asus õppima kohe selle 4. klassi. Selle kooli juhatajaks oli tollal energiline N. K. Venger, kes oli oma õpilastele suureks eeskujuks. Oma lapsepõlve ja kooliaastate kohta on Johan Laidoner öelnud: „*Tuletades*

nüüd meelde oma lapsepõlve ja algkooliaega, pean ütleva, et meie perekond elas üsna kitsalt, isegi vaeselt. Nälg ei pidanud ma aga kunagi kannatama. Olime kehvalt riietatud, aga tänu emale alati puhtalt. Mäletan, et minust järgmine, kaks aastat noorem vend Villem, kui ületas tolmu teed, pühkis pärast saabastelt rätikuga tolmu maha, et puhtana kooli minna. Ei saa öelda, et mul oleks olnud just helge lapsepõlv. Õppimine mulle muret ei teinud, see oli kerge. Vanemate mured olid aga meile, lastele, hästi teada. Suvel pidin käima võõrsil karjas, aga seda ei saa küll öelda, et mulle lapsepõlvest oleksid meelde jäänud kurvad või rasked mälestused. Kuigi mul ei olnud just muretu lapsepõlv, siis selle eest olen ma esimestest kooliaastatest peale pärinud niisuguse omaduse, mida pean oma iseloomu üheks tugevamaks küljeks. See on see, et hea tahtmise juures saab igast raskusest üle! Hiljem raskused ununevad ja jäävad ainult head mälestused“.

Teenistus Vene Tsaariarmees

Johan Laidoner lõpetas Viljandi linnakooli 1900. aastal, kui ta oli 16-aastane. Kuigi ta oli parimas õppimiseas ja lahtise peaga, takistas edasiõppimist perekonna rahapuudus. Ainsa võimalusena haridustee jätkamiseks näeb ta sõjaväeteenistusse asumises ja 1900. aastal üritab Laidoner astuda sõjaväkke, kuid komisjon ei võta teda vastu – "rind ei andvat mõõtu välja" ja tal soovitatakse aasta pärast tagasi tulla. Pärast ebaõnnestunud katset sõjaväkke pääseda asub Laidoner elama Peterburi kubermangus asunud Aljutino mõisa, kus tema emapoolne onu Peeter Saarsen töötas mõisavalitsejana. Järgmisel 1901. aastal teeb ta uuesti katset sõjaväkke astuda ja 20. augustil tunnistab komisjon Laidoneri 2. järgu vabatahtlikuks. Teenima asub ta 110. Kaama jalaväepolku, mis asub Kaunases. Aasta hiljem komandeeritakse Laidoner Vilno jalaväe junkrukooli teise roodu, kus ta määratakse õppima üldklassi.

1903. aasta 3. jaanuaril ülendatakse Laidoner allohvitseriks ja 1904. aasta oktoobris portupeiijunkuriks (vanemveebeliks). Vilnos teenides saab Laidoner tuttavaks 15-aastase Maria Kruszewskaga, kellest hiljem saab tema abikaasa. 1905. aasta aprillis lõpetab Laidoner Vilniuse junkrukooli oma kursuse parimana ja teda autasustatakse sel puhul riigivapiga kaunistatud taskukuldkellaga. Sama aasta mais ülendatakse ta nooremleitnandiks.

Kooli lõpetamise järel määratakse Laidoner teenima 13. Jerevani Tema Kõrguse ihukaitsegrenaderide polku, mis asus Kaukaasias, Tbilisi lähedal olnud Manglisi linnakeses. See oli vanade traditsioonidega liitpolk, mille ülemaks oli vürst Melivani ja šefiks tol ajal valitsenud tsaar Nikolai II. Teenides polgus 4. roodu nooremohvitserina, täidab ta mitmesuguseid tennistusülesandeid. 1906. aasta jaanuaris saadetakse ta Josif Džugašvili-Stalini sünnilinna Gorisse mässu maha suruma. Sama aasta augustist-oktoobrini on Laidoner staabikomando ajutiseks ülemaks. 1907. aasta veebruarist-maini asub ta oma polgu IV pataljoni juures Mihhailovos ning 1907. aasta septembrist kuni 1908. aasta maini Tbilisi raudteejaama kaitsel. Mihhailovos olles saab Laidoner oma esimese väljateenitud autasu – Püha Stanislavi III klassi ordeni. Novembris 1908 ülendatakse Laidoner leitnandiks ja määratakse sama aasta detsembris 13. Jerevani polgu 12. roodu ajutiseks ülemaks.

Samal ajal valmistub Laidoner põhjalikult sõjaväeakadeemiasse astumiseks. Akadeemiasse pääseda ei olnud lihtne, sest kõrgeks ohvitseriks saada tahtjaid oli palju. Kuna talupoja seisusse kuulujana polnud Laidoneril kõrged protežeerijad, tuli loota vaid enda teadmistele ja andekusele. 1909. aasta augusti lõpul sõidab Laidoner Peterburi, et sooritada eksamid sõjaväeakadeemiasse astumiseks. Sama aasta oktoobris teatatakse talle, et ta on akadeemiasse vastu võetud. Järgneb üle kahe ja poole aasta õpinguid, mis kulgevad edukalt. Akadeemia kõrvalt kuulab Laidoner Peterburi ülikoolis loenguid rahvusvahelisest õigusest ja majandusteadusest. Külatab Peterburis olevaid eesti organisatsioone, muuseumi, ooperietendusi ja kontserte. Ühel sellisel kontserdil kohtub ta tuttavat neidu Vilno sõjakooli päevilt – Maria Kruszewskat, kes nüüd on Peterburi konservatooriumi üliõpilane. Samal, 1909. aastal abiellub 27-aastane Laidoner 22-aastase Mariaga. 1912. aasta juunis lõpetab 28-aastasena Laidoner Imperaatorliku Nikolai sõjaväeakadeemia 1. järguga ja teda autasustatakse eeskujulike tulemuste eest Püha Anna III klassi ordeniga.

Eestlastest lõpetas koos Laidoneriga sõjaväeakadeemia veel tulevane kindral Andres Larka, kes ülendati õppimise ajal alamkapteniks ja samuti autasustati

Püha Anna III klassi ordeniga. Üldse omandas enne esimest Maailmasõda Petrburi sõjaväeakadeemias sõjalise kõrghariduse kaheksa tulevast eesti kindralit-admirali. Enne Laidoneri oli selle lõpetanud tulevane kindralmajor Dmitri Lebedev ja kindralleitnant Paul-Adolf Lill. Peale Laidoneri lõpetas selle veel tulevane kindralleitnant Nikolai Reek, tulevased kindralmajorid Jaan Soots ja Juhan Tõrvand ning tulevane kontraadmiral Hermann Alexander Eduard parun von Salza. Lõpetanud sõjaväeakadeemia pöördub Laidoner tagasi oma 13. Jerevani polku, kus talle antakse akadeemia eduka lõpetamise eest kaks kuud puhkust.

1913 aasta jaanuaris ülendatakse Laidoner staabikapteniks ja samal aastal määratakse ta 1. Kaukaasia laskurpolgu rooduülemaks, kust ta vahetult enne I maailmasõja algust määratakse III Kaukaasia korpuse staapi ja saadetakse Edelarindele. Seal võtab ta osa augusti-septembri lahingutest austerlastega. Neid lahinguid tunneb ajalugu Galiitsia lahingutena ja olid vene sõjaväele I maailmasõjas ühed edukamad. 1914 aasta detsembris ülendatakse Laidoner kapteniks (vastab Eesti sõjaväes majorile). 1917 aasta märtsis vabaneb Laidoner luuretoost ja ta määratakse Kaukaasia Grenerdiviisi staabiülemaks. Sama aasta oktoobris aga 62. Diviisi staabiülemaks. Sellel ametipostil olles saab ta Petrogradis moodustatud Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Komiteelt telegraafilise ettepaneku – tulla **formeeritava Eesti diviisi ülemaks**.

Eesti Rahvusdiviisi ülemaks

Miks määrati Laidoner 1. Eesti rahvusdiviisi ülemaks, kui samal ajal oli Vene armeest eesti rahvaväkke tulnud 12 polkovnikut, kellel kõigil olnuks auastme järgi eesõigus sellele kohale asuda? Põhjus oli selles, et paraku polnud kellegil neist kõrgemat sõjaväelist haridust. Kõrgemat sõjaväelist haridust, kes olid lõpetanud Nikolai sõjaväeakadeemia, omasid vaid seitse eesti ohvitseri. Neist kolm olid auastmelt kaptenid ja jäid seega kõrvale. Järelejäänud nelja – alampolkovnikute Johan Laidoneri, Jaan Sootsi, Andres Larka ja Jaan Rink'i hulgast oli diviisiülema määramisel kaaluvaks põhjuseks Laidoneri teenimine Läänerinde luureosakonna ülema asetäitjana. See aga andis lisaks sõjaväelikule nägemusele veel poliitilise dimensiooni, aga samuti väga vajalikke isiklikke tutvusi Lääneriikide luureteenistuste tippjuhtide hulgas. Sidemeid lääneriikidega aga vajas keset Vene revolutsiooni anarhiat olev Eesti kõige rohkem.

1. jaanuaril 1918 saabub alampolkovnik Johan Laidoner Tallinna ja võtab 5. jaanuaril 1. Eesti diviisi juhtimise üle. Diviisi staabiülemaks saab seni ajutiselt diviisi juhtinud Jaan Soots ja diviisi suurtükiväe ülemaks Andres Larka.

Selleks ajaks oli suurem osa eesti sõdureid Vene armeest kodumaale siirdunud ja vastmoodustatud Eesti diviis kujutas endast päris korralikku armeekorpus. Selle koosseisus oli nelja polguga jalaväebrigaad ja viie patareiga suurtükiväebrigaad. Peale nimetatute veel üks ratsapolk, üks insenerirood ning tagalaasutused. Kokku oli diviisis 750 ohvitseri ja 35 tuhat sõdurit ning väljaspool diviisi mitmesugustes üksustes ja komandodes veel 250 ohvitseri ja 15 tuhat sõdurit.

Peale selle paiknes Eestis veel Vene väegrupp, mis oli küll üsna laostunud, kuid vaatamata massilisele deserteerumisele oli selles üksuses veel alles üle 200 tuhande mehe. Samuti oli siin Põhja-Lätit ja Lääne-Eesti saari okupeeriv Saksa 8. Armee, mis valmistus edasitungiks Eesti mandrile.

Seega seisis Eesti diviisi vastas 38 võõrast diviisi. Selles keerukas olukorras pidi Eesti rahvusdiviisi ülem oma sõjaliste teadmiste kõrval ilmutama veel ka diplomaatilist tarkust ja poliitilist oskust, et optimaalne lahendus leida. Siin tulid Laidonerile kasuks tema luuretöö kogemused. Vaagitud tekkinud olukord koos Eesti poliitilise juhtkonnaga, lepiti kokku järgmises:

1. tuleb vältida viimse võimaluseni kokkupõrget Vene armeega;
2. kui venelased asuvad massiliselt rüüstama ja terroriseerima eesti elanikonda, osutada otsustavalt relvastatud vastupanu;
3. kui Saksa väed alustavad pealetungi, alustada otsekohe võitlust Vene vägedega;
4. kuulutada enne sakslaste saabumust välja Eesti Vabariik;

Samal ajal oli vaja saada sakslastelt garantii, et need ei käsitleks eesti väeosi Vene armee osana ega sõjavangidena. Juhul, kui sakslased sellist lubadust ei anna, otsustati eesti väeosade sõdurid sakslaste saabudes kodudesse saata. Volitused sakslastega läbirääkimiste pidamiseks sai Eduard Alwer Läänemaalt, kes saavutas vahetult enne sakslaste pealetungi algust nende väejuhatuselt kinnituse, et eesti väeosade erapooletust tunnustatakse.

Seejärel võtsid eesti väeosad kogu maal võimu üle ja kuulutati välja Eesti Vabariik.

Maapaos Nõukogude Venemaal

Saksa vägede saabudes Eesti mandriosale lahkus Laidoner kodumaalt, kuna endise Vene armee luureohvitserina oleksid sakslased ta arreteerinud. Laidoner siirdus... punasesse Petrogradi. Seal hakkas ta korraldama nende eesti ohvitseride ja sõdurite kodumaale saatmist, kes polnud jõudnud Eesti diviisi. Kogumiskohaks määras ta Põhja-Venemaa, kus 1918. aastal olid Lääneliitlased maale tulnud. Laidoneri kava järgi loodi seal Eesti Leegion, mis pidi olema sümboolseks märgiks selle kohta, et Eesti võitleb koos liitlastega. Saksa okupatsiooni lagunedes oluks Eesti Leegioni taasloodava sõjalise jõu tuumikuks, kuna sakslased saatsid 1918. aastal eesti rahvusväeosad laiali. Laidoneril õnnestus luua ulatuslik põrandaalune võrk, mis varustas kogunemiskohta suunduvaid mehi valedokumentide, raha ja instruksioonidega. Paari kuu jooksul toimetas Laidoner Põhja-Venemaale umbes 200 eesti sõjameest, kellest formeeriti Prantsuse ekspeditsioonikorpusse juurde Eesti Leegion.

Laidoner oli kindlalt veendunud, et Saksamaa saab sõjas lüüa, millele järgneb paratamatult Nõukogude Venemaa kallaletung Eestile. Petrogradis olles hakkas ta põranda all tegutsedes looma Eesti sõjalure agentuuri. Laidoneri soovitusel ja juhatusel asusid mitu eesti ohvitseri teenima punaväkke. Vabadussõja ajal (ja kindlasti ka hiljem) löid need mehed hindamatu informatsiooniallika. Osa neist tulid hiljem üle, tuues kaasa oma väeosa. Üks teadaolevaid Laidoneri poolt loodud luurevõrgu mehi oli kapten Aleksander Schultz, kes tõusis Petrogradi tõheka vahipolgu pataljoniülemaks ja mängis 1919. aasta sügisel selle üksuse meie kätte. Ka punadiviisi ülema Ritt'i ületulek koos brigaadiülema Aintsiga, staabiülema Maasiku ning kahe eestlastest punaväe rooduga oli ilmselt seotud Laidoneri luurevõrgu tegevusega.

Sõjavägede ülemjuhataja

Peale Saksamaa sõjalist kokkuvarisemist alustas taas tegevust Ajutine Valitsus ja Maapäev. Hakati taas looma Eesti sõjaväge, kuna oli selge, et Venemaa ei lepi Batikumi kaotamisega. 22. novembril 1918 püüdis Punaarmee vallutada Narvat, kuid löödi sakslaste poolt tagasi. 28. novembril toimus Narvale uus rünnak ja alles loomisel olevad Eesti väeosad olid sunnitud Narva maha jätma. Üheks ebaedu põhjuseks oli puudulik juhtimisstruktuur. Sõjavägede juhtide hulgas puudus isik, kes omanuks küllaldlast autoriteeti.

Juhtides rahvusdiviisi oli Laidoner, vaatamata lühikesele ajale, saavutanud nii poliitikute kui sõjaväelaste silmis märkimisväärse autoriteedi ja 8. detsembril 1918 üle Soome taas kodumaale saabudes, määratakse Johan Laidoner sõjavägede ülemjuhatajaks ja tema kätte koondatakse diktaatorlik võim.

Vaatamata Laidoneri noorusele (34) ja polkovniku auastmele, et tekitanud tema määramine sellele kõrgele kohale temast auastmes kõrgemate ohvitseride – kindralmajorite Tõnissoni, Põdderi ja Larka hulgas vastuseisu ega poleemikat.

Pole kahtlust, et Laidoneri määramisega sellele kohale oli tehtud õige valik. Laidoneri isikus kehastus kogu Eesti sõjavägi. Vabadussõja ajal aga kogu eesti rahvas ja Eesti riik. Vabadussõja ajal Balti riikides olnud Entente'i kõrgem esindaja kindral Gough on oma mälestustes Laidoneri kohta öelnud: *“Eestile oli õnneks, et toil ajal seisis tema teenistuses selline mees kui kindral Laidoner. Ta oli noor, tugev nii kehalt kui tahtejõult, tark, rahulik ja arukas nii mõttekäigus kui otsustes. Kõige selle arukuse ja rahulikkuse taga tuksus tugev ja julge süda... Alati oli ta huvitav, rahulik, tagasihoidlik ja kohusetruu temale määratud ülesannetes”*.

Laidoneri ideed ja strateegia

Oma tegevust alustas Laidoner sõjaväe kõrgema juhtimise ümberkujundamisega. Ta rakendas sõjaväe juhtimisel ainujuhtimise pintsipi, kus ülemjuhataja tööorganiks oli Ülemjuhataja Staap ja vägede operatiivjuhtimise kõrgeimateks lülideks rindejuhatuse funtsioone täitvad diviisistaabid. Sõjaväe efektiivse juhtimisstruktuuri loomine oli Laidoneri üks suurimaid saavutusi Vabadussõja ajal.

Samuti nägi Laidoner vajadust tõsta vägede mobiilsust ja nende löögijõudu. Soomusrongide diiviisi loomisega, kuhu olid koondatud peale soomusrongide ka veel soomusautod ja mobiilne jalavägi, sai ülemjuhataja enda käsutuses mobiilse varu, mida sai edukalt kasutada nii vaenlase rünnakute tagsilöömisel kui vastulöögi andmisel. Siin ennetas Laidoner Lääne-Euroopa arenguid, kus soomusüksusi koos mobiilse jalaväega hakati kasutama alles Teises Maailmasõjas.

Nähes Vabadussõja algul kutsealuste isikoosseisu madalat moraalset taset, kohustas Laidoner looma maakonniti Kaitseliidu baasil vabatahtlikke valikväeosi, mis tõid hiljem sõja käigus olulise pöörde. Hiljem muudeti need tavalisteks löögirügementideks, millede kõrge moraal kandus üle ka sundmobiliseerituile. Nii sündis terve rida kõrge vaimsusega ja oma sümboolikat omavaid valikväeosi. Et see sündis vaid ühe sõja-aasta jooksul, see oli Laidoneri teadliku psühholoogilise töö tulemus.

Väga oluline oli samuti oma Sõjakooli loomine. Tõmmata raskes sõjaolukorras rindelt ja staapidest ära suure hulga vajalikku tööjõudu, see nõudis tõelist

perspektiivset mõtlemist ja julgust. Loodud Sõjakooli baasil sai rinne aga juba peagi juurde vajalikku täiendust, mis suurendas kümne protsendi võrra ohvitseride korpust. Samal ajal omandas meie Sõjakool ka lahingulised traditsioonid.

Laidoneri ideeks oli, et Eesti peab aktiivselt sekkuma naabermaade arengutesse. Et säästa meie maad sõjapurustustest, leidis ta otstarbeka olevat kanda sõjategevus võõrale territooriumile. Sel eesmärgil tungisid Eesti väed Vabadussõja ajal sügavale Läti aladele, võimaldades seega astuda tegevusse meile sõbralikul Läti valitsusel. Tungides Loode-Venemaale, abistati meile Punaarmee vähem ohtlike vene valgete üksusi. Narva jõe taga olnud Ingerimaast loodi puhvertsoon Narva piirilõigu ette.

Kuna vastloodud eesti rahvaväes oli nii koolituselt ja meelsuselt vähemdemokraatlikke tsaariohvitseri kui ka kiirkoolitusel lipnikeks saanud, kuid demokraatlikemate vaadetega nooremohvitseri, siis kujunes nende sulatamine toimivasse sõjaväelisse süsteemi Laidoneri psühholoogiliseks meistritööks. Samal ajal koosnes reakoosseis suurte sõjakogemustega "vanadest huntidest" ning romantilistest ja isamaalises vaimustuses olevatest noortest, aga samuti töölistest ja talumeestest, kes sageli vastumeelselt käske täitsid ja sõja algul veel lootusrikkalt komuunameeste poole piilusid. Sellest erinevate vaadetega massist tuli luua uus, noore iseseisva rahvusriigi armee.

Laidoner alustas sihikindlalt likvideerima väeosadesse kaasa toodud revolutsioonilt korralagedust. Ta kohustas oma päevakäsuga kõiki ohvitseri kandma õlakuid, mille maharebimisega enamlaste poolt oli alanud Vene armee lagunemine. Samuti nõudis ta alamväelastelt ohvitseride tervitamist ja käsu vastuvõtmisel nende püstitõusmist. Ka ignoreeris Laidoner Vene auastmete prioriteeti ja nõudis, et kohtadele määramisel ei arvestataks mitte ohvitseri auastet, vaid tema tublidust. Nii näemegi Vabadussõja ajal kapteneid diviise juhtimas, samal ajal kui polkovnikud tagalas osakondi juhatavad... Laidoneri suhtumine tagalas olnud staabimeestesse ja rindel võitlevatesse sõjameestesse oli erinev. Ta nõudis tagalas armutut enesekontrolli. Alkoholi tarbimine ei tulnud kõne alla. Poliitikas oli Laidoner kogu sõja aja rõhutult apoliitiline. Ta ei pooldanud ega vastandanud ühtki poliitilist erakonda.

Tänu suurriikide kategoorias mõtlevale Sõjavägede ülemjuhatajale, elas ja töötas Eesti tagala Vabadussõja päevil normaalses rütmis, tagades rinde varustamise kõige vajalikuga ning võimaldas rindemehel kodu pärast muret tundmata täita oma kohust.

20. jaanuaril 1919, kui Punaarmee oli Eesti piiridest välja löödud, ülendatati Laidoner kindralmajoriks.

Noor Eesti kaitsevägi ülemjuhataja Johan Laidoneri juhtimisel täitis auga oma ülesande. Ta lõi enamlaste anarhistliku Punaarmee kodumaa piiridest välja ja viis kaitsevõitluse Venemaa pinnale. Eesti noor kaitsevägi vabastas Läti, põhjaosa ja aitas kaitsta selle piire. Ta andis surmava hoobi Landeswehri tagurlikele jõududele, mis olid kõrvaldanud meie naabri demokraatliku valitsuse ja tunginud meile kallale.

Vabadussõja kangelaste veri ja saavutatud võit tõid meie iseseisvuse tunnustamise. Meid aidati ja tunnustati just seepärast, et olime ise endale vabaduse kätte võidelnud.

Kaitseväe ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri demokraatlik iseloom ja maailmavaade valitses Eesti sõjaväes ka järgnenud rahupäevadel. Selle põhijoonteks olid järgmised seisukohad ja vaated:

Eesti sõjavägi on eesti rahva teener ja ei tohi eralduda rahvast ning muutuda kinniseks tsunftiks. Sõjavägi peab alati täitma rahva enamiku soove. Ta ei tohi sattuda üksiku erakonna mõju alla.

Laidoneri saatusest

Peale Eesti okupeerimist ja annekteerimist Nõukogude Liidu poolt 1940. aasta suvel, viidi Eest Vabariigi sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner 19. juulil 1940 koos abikaasa Mariaga NKVD töötajate valve all Moskvasse. Seal pandi nad elama siseasjade rahvakomissariaadi suvilasse. Kindrali küsimusele: kui kauaks nad sellisesse olukorda peavad jääma, vastas NKVD ametnik: "Kuni sõja lõpuni."

28. juunil 1941 Johan Laidoner arreteeriti ja paigutati Pensa Oblasti NKVD Peavalitsuse vanglasse. Seal kuulati ta 25-el korral üle. Tema süüdistusaktis on kirjas: *"Juhtis eesti armee ülemjuhatajana detsembris 1918 sõjalisi operatsioone Punaarmee vastu, surus jõhkralt maha eesti tööliste revolutsioonilise liikumise, 1924. aastal likvideeris bolševistliku ülestõusu Eestis. Kasutades ära oma mõju Eesti valitsevates ringkondades, teostas vaenulikku poliitikat Nõukogude Liidu vastu."*

1942. aasta septembris viidi Laidoner Moskva Butõrka vangla kaudu Kirovi vanglasse, kuhu jäi kuni 1945. aasta sügiseni. Sealt viidi Laidoner Ivanovo vanglasse, kust ta 1952. aastal uuesti Moskva Butõrka vanglasse toodi. Siin võeti temalt ära kõik isiklikud esemed, isegi kalossid. Hammastelt võeti maha kuldkroonid.

Butõrka vanglas algas täielik ülekuulamiste maraton. Ajavahemikul 7. kuni 22. märtsini kuulati Laidoner üle 14 korral, kusjuures tema "süüdistuse" panid ülekuulajad kokku Laidoneri eluloolistest andmete põhjal. Tegelikult aga oli Laidoneri saatus juba ette ära otsustatud ja uurijad tegid vaid tellimustööd.

16. aprillil 1952 langetas NSV Liidu julgeolekuministri juures olev *erinõupidamine* - mis tegelikult oli konstitutsiooniväline ebaseaduslik organ – Laidonerile § 58-4 alusel aktiivse revolutsioonilise liikumise vastase võitluse ja Nõukogude Liidu vastase tegevuse eest 25 aastat vangistust koos kogu vara konfiskeerimisega. 30. aprillil 1942 lähetati Laidoner, kui eriti ohtlik kurjategija erikonvoiga Vladimiri vanglasse, kus ta hakkas vangina nr. 11 karistust kandma. Vähem kui aasta pärast - 13. märtsil 1953 päästis surm Johan Laidoneri edasisistest vanglapiinadest. Ta maeti koos samal päeval surnud Poola asepeaministri Jan Stanislaw Jankowskiga Vladimiri linna kalmistule. Laidoneri matmispaik on seni leidmata.

EESTI VÄEJUHT – JULIUS KUPERJANOV

Julius Kuperjanov sündis Venemaal, Pihkva kupermangus, Novorževi linna lähedal asunud väikeses Ljohhova külas. Kuperjanovi vanaisa, olles sattunud teravasse vastuollu Räpina mõisnikuga, oli omal ajal Eestist sinna rännanud. Seal päris Kuperjanovi isa Daniel oma isalt väikese, kuid eestlaste visadusega loodud üsna korras talukoha, kus 1. oktoobril 1894. a. nägi vanemate teise pojana esmakordselt ilmavalgust poeg Julius.

1904. aastal müüb Daniel Kuperjanov oma talu ära, et kodumaale siirduda ja seal oma lastele emakeelset haridust anda. Ta ostab Tartumaal, Vana-Kuuste vallas ära Lalli talu, kuhu seejärel oma 7-liikmelise perega elama asub. Pojad Julius ja August pannakse õppima Sipe ministeeriumikooli, mille Julius 1909. a. edukalt lõpetab. 1910. a. sooritab ta sisseastumiseksamid Tartu õpetajateseminari.

Olles seminaris üks andekamaid õpilasi, vabastatakse Julius Kuperjanov direktor A. Troitski ettepanekul juba järgmisel aastal õppemaksust. Samuti võimaldatakse Juliusele, kui edasipüüdlikule poisile, kuni õpingute lõpuni kroonu kulul tasuta pansion.

Tartu õpetajateseminaris oli eesti õppureil omavahelisel jutlemisel valjult keelatud eesti keele kasutamine. Selle järel valvasid karmilt suurvene ideedele andud õpetajad eesotsas direktor Troitskiga. Kooli raamatukogus ei olnud ainsati eestikeelset teost, samuti oli koolikasvandikel keelatud lugeda eestikeelseid ajalehti. Selline olukord tekitas õpilastes protestivaimu võõra surve vastu. Klassides tekkisid salajased ringid, mille üldjuhiks sai Kuperjanov.

Kuperjanov mureseb endale tuttava arsti kaasabil direktori käest loa pansionist lahkuda ja asub elama linnakorterisse. Tema korter muutub siitpeale kooskäämise keskuseks, kus tulevased rahvalgustajad saavad tublisti ergutust rahvuslike ideede viljelemisel.

1914. aastal, peale seminari lõpetamist valitakse värske koolmeister oma kodukihelkonda Kambjasse õpetajaks.

Ohvitserina Esimeses maailmasõjas

Kuperjanovi pedagoogiline töö katkeb 1915. aasta veebruaris, mil ta mobiliseeritakse vene kroonusse ja paisatakse maailmasõja keerisesse. Peale riviõppust Novgorodi tagavarapataljonis saadetakse Kuperjanov sama aasta kevadel Petrogradi lipnikkude kooli, mille lõpetamise järel määratakse 5. Kiievi grenaderipolku, mis asus Austria rindel Karpaatides.

Sõjamehe ränk elukutse on Kuperjanovile meelepärane. Temas avaldub kiire otsustusvõimega, julge ning suure organiseerimisvõimega eeskujulik ohvitser. Sangarlikkuseni küündiva surmapõlgusega viib ta oma alluvad lahingutes võidult võidule. Luurekäikudel ei leidu temale võrdset ja ta pälvib kiiresti ülemuste tähelepanu. Päevakäskudes jagatakse talle ohtralt kiitust, esitatakse autasude saamiseks ja määratakse polgu luurekomando ülemaks.

Ta hindab kõrgelt oma lahingukaaslasi, kellega jagab kõike: elab nende keskel, sööb koos nendega sõduritoitu, magab kõrvuti kaevikuporis ning viib vajadusel mehed välkkiirelt lahingusse või luureretkele. Kuperjanov on juht Jumala armust - sõdurid alistuvad ainsa viipe peale ta tahtele ning järgnevad talle tihedamagi kuulirahe alla.

Vapruse eest lahingutes austerlaste vastu autasustatakse Kuperjanovit seitsmel korral aumärkidega. Talle antakse Anna ordu II, III ja IV, Stanislavi ordu II ja III ja Vladimiri ordu IV järgu autäht, ning Georgi IV järgu rist.

19. juulil 1917. a. saab Kuperjanov ühe luurekäigu ajal mõlemast jalast raskelt haavata ja ta evakueeritakse Moskvasse. Samal ajal hakatakse Eestis asutama rahvuslikke polke ja Kuperjanov tekkib kange soov sinna pääseda. Haavade paranemine kestab aga pikki kuid ja alles detsembri alguses avaneb tal võimalus asuda teenistusse Tartu Eesti tagavarapataljoni. Pataljonis on võimu võtmas enamlaste meeleolud ja Kuperjanovil, kui pataljoniülema abil, tuleb maksma panna kogu oma energia, et need maha suruda. Ta saavutab pataljoni sõdurite hulgas suure populaarsuse ja teda kuulatakse meelsamini, kui kommunistlike kihutuskõnelejaid, mistõttu kogu väeosas domineerib rahvuslik vaim ning enamlastest komissarid saavad Petrogradi hädatelegramme palvega - aetagu see kontrevolutsiooniline eestlaste pataljon laiali.

Saksa okupatsiooni tulekuga lõpeb eesti väeosade moodustamine. Sakslased korjavad Tartu pataljonilt ära relvad ja saavad pataljoni laiali. Kõik ohvitserid vangistatakse, nende hulgas ka Kuperjanov, ning saadetakse jalgsimarssil Riia poole. Valgas õnnestub Kuperjanovil, vaatamata sakslaste tugevale valvele, põgeneda ja pöörduda tagasi Tartusse.

Põrandaalune Tartumaa kaitseliit

Varjates end Lalli isatalus, hakkab Kuperjanov täie innuga organiseerima põrandaalust Tartumaa kaitseliitu. Käies külast külla ja talust tallu, värbab ta ustavaid kaasalööjaid, kes on vajaduse korral valmis oma kodu kaitseks relva haarama. Ülesanne on küllalt ohtlik, kuna saksalsed jälgivad ja hoiavad eesti ohvitseridel teravalt silma peal, ähvardades igasuguse rahvusliku ürituse organiseerijaid välikohtuga, sunnitööle saatmisega või surmanuhtlusega.

1918. a. juuliks on Kuperjanovil koostatud täpne mobilisatsioonikava ja meeste nimekiri ning määratud kihelkondadesse pealikud, kes Saksa vägede lahkudes peavad otsekohe asuma võimu üle võtma. Kuperjanovi kaudu toimub ka sidepidamine Tallinnaga, kus illegaalse omakaitse loomisega tegutsevad admiral J. Pitka ning kindralid E. Pödder, A. Tõnisson ja A. Larka. Peale sakslaste täielikku lüüasaamist läänrindel hakkab okupatsiooni surve ka Eestis lõdvenema ja Kuperjanov asub elama Tartu, kus tema korterist kujuneb illegaalne kaitseliidu peastaap.

Saksa revolutsiooni järel tuleb Tallinnas kokku Eesti Ajutine Valitsus ning tegevust alustab Kaitseliit. Samal ajal püüab Tartus olev Saksa 60. kindralkomando hoida karmil käel võimu veel enda käes, ega taha kuuldagi eestlaste nõudmistest - anda korralvalve ja selleks vajalik arv relvi kaitseliidule. Olles nimetatud Ajutise Valitsuse poolt Tartumaa Kaitseliidu ülemaks, ilmub Kuperjanov ühel novembripäeval ratsakaitseliitlaste ja relvastatud koolipoiste salkadega Tartu raekoja ette, valmis alustama lahingut, kui sakslased peaksid tegema takistusi kaitseliidu salkade jäämiseks Tartusse. Saksa komandatuuri hoonest jookseb rüsinal välja valvekompanii, kuid ei julge esialgu kohe kaitseliitlaste vastu midagi ette võtta. Raekoja platsile kogunenud rahvamurd aga tervitab vaimustunud hüüetega kodukaitsjaid.

Verevalamine jääb siiski tulemata ja seda tänu Kuperjanovile, kes teeb saksa ohvitseridele selgeks eestlaste seaduslikult õigustatud nõudmised. Kaitseliit jääb linna ja õhutuks on kogu linn rahvuslippude ehtes. Sakslaste lahkudes linnast algab otsekohe 2. eesti polgu formeerimine ja kaitserinde loomine Tartu ette. Selle organiseerimise kaalukaim osa langeb Kuperjanovile.

Kuperjanovi partisanide pataljon

1918. aasta 23. detsembril saab leitnant Julius Kuperjanov 2. diviisi ülemalt kolonel Limbergilt loa erakorralise partisanide salga moodustamiseks. Partisanide salga loomise mõte tekkis Kuperjanovil seoses üldise peataoleku ja korralageduse tõttu, mis valitses 1918. a. detsembri viimastel päevadel kogu lõunarindel.

Kahtlus oma riigi loomise edusse ning hirm jääda punaste kätte, sundis paljusid jõukaid kodanikke põgenema üha läheneva rinde eest Tallinna. Rahvas suhtus sõjaväe tegevusse ja Ajutise Valitsuse käskudesse passiivselt. Enamik kodanikke vangutas elutargalt pead, sisendades sõdureisse veendumust võitluse mõtetusest suure Venemaa vastu, mistõttu väejooksikute arv väeosades kasvas katastroofiliselt.

Väeosade lagunemise haripunkt saabus mõned päevad enne jõule, kui ühest lõunarindel olevast polgust jooksis viimse meheni minema paar roodu, viies kaasa ka relvad ja varustuse. Selles olukorras varises 21. detsembril kokku Tartu ette moodustatud kaitseliin. Lõuna-Eesti rinnet kaitsnud polgud, jättes kaitsmise Jumala hoolde, taganesid korratute gruppidega Põltsamaa, Jõgeva ja Viljandi suunas. Enamlastemeelsed väejooksikud hakkasid rüüstama Tartu sõjaväeladusid ning terroriseerima rahulikke linnaelanikke. Tartu oli iga hetk langemas punaste kätte.

Leitnant Kuperjanovil Tartu maakonna kaitseliidu ülemana on hetkel käsutada vaid käputäis linnas olevaid kaitseliitlasi - 9 ohvitseri ja 7 sõdurit. Tartu kaitsmine on mõeldamatu ja raske südamega otsustatakse 21. detsembri hommikul Tartust lahkuda ja järel liikuda 2. polgule.

Käreveres leiab Kuperjanov eest paarkümmend relvastatud koolipoissi, enamasti kõik Treffneri gümnaasiumi õpilased, kes end tema käsutusse annavad. Siitpeale hakkab salk jõudsasti kasvama ja Kuperjanov otsustab loobuda järgnemast Põltsamaa suunas taganevale 2. polgule ning hakata tegutsema iseseisvalt. Valides oma asukohaks Puurmani mõisa, hakkab ta energiliselt oma väeosa moodustama, mis peab saama eeskujuks teistele väeosadele.

Kuperjanov saadab üle kogu Tartumaa, ka enamlaste valduses olevatesse piirkondadesse, erikäskjalad, kes viivad valdadesse mobilisatsioonikäsud ja korraldused meeste saatmiseks Puurmanni mõisa. Ühtlasi koondab Kuperjanov enda ümber kõik kaitseliidu üksused. Peipsi äärest saabuvad alamleitnantite Trossi ja Raudsepa salgad. Otepää alevist tuleb sealne kaitseliidu ülem leitnant R. Tarik oma meestega. Puhjast saabub 20-meheline ratsarühm. Ka Rõngust, Elvast ja mujalt tuleb järjest mehi juurde ja peagi on Puurmanni mõisa kogunenud mitmesaja meheline üksus koos 18 ohvitseriga. Kokkutulnud jagatakse neljaks rooduks: 1. roodu ülem saab lipnik R. Riives, 2. roodu ülemks - leitnant E. Saar, 3. roodu ülemks - alamkapten R. Kuslap ja 4. roodu ülemaks leitnant J. Unt. Tagavararoodu ülemaks ja Puurmanni komandandiks määrab Kuperjanov leitnant J. Soodla. Moodustatakse ka ratsakomando alamkapten K. Tiimanni juhtimisel. Roodudest moodustatakse üksikpataljon.

Valusaks küsimuseks on relvade puudus. Meestele ei jätku püsse, rääkimata kuulipildujatest. Kogu väeosa peal on ainult kaks automaatpüssi - "Lewis" ja "Madsen". Varustus ja toidumoon kantakse kokku meeste endi ja ümbruskonna elanike poolt. Otsitakse välja peidetud vene ja jaapani püssid,

milledest enamus on roostes ja osa neist täiesti kõlbmatud. Meeste rõivastus on veidralt kirju, jättes mulje, nagu oleks tegemist mustlaslaagriga.

Et väeosa riietuselt vähegi ühtlustada, võtab Kuperjanov kasutusele pataljoni eraldusmärgi, mis kujutab endast valgeäärelist musta vappi hõbedase surnupealuu ja ristatud säärekontidega. Seda märki kantakse vasakul varrukal. Mütsi ette kinnitatakse tollase viieharulise kokardi asemel pealumärk. Jalaväe siniste õlakute asemel kantakse musti õlakuid. Üksuse varrukamärgist saab ühtluse ja lahutamatuse sümbol, mis kohustab võitlema ja andma isamaa eest oma elu.

Endise maailmasõjaaegse luurekomando ülemana tunneb Kuperjanov erilist huvi partisanisõja vastu ja ta annab oma väeosale nimetuseks Partisanide pataljon, alustades siitpeale punaste vastu armutat sissisõda. Korraldatakse luurekäike kaugele vaenlase rinde taha. Püütakse kinni punaste käskjalgu väärtuslike teadetega ja isegi punaseid komissare. Rikutakse punaväelaste telefoniliine ja lastakse õhku sildu.

Vaenlase tagalas tegutsevate partisanid ründavat vaenlast ootamatult, jättes oma paarikümnemeheliste gruppidega enamlastele mulje, et neid on palju. Peale rünnakut kihutavad ründajad hobustel järgmisse valda ja korraldavad seal uue rünnaku. Neil rünnakutel ei ole niivõrd materjaalne, kui moraalne efekt. Partisanide rünnakute tõttu pole vastasel täit selgust ründava väeosa asukoha ja suuruse kohta.

Julius Kuperjanovile aitab südiil kaasa tema abikaasa Alice Kuperjanov, kes alaliselt partisanide keskel viibides täidab mitmesuguseid ülesandeid meeste toitlustamise ja varustamise küsimustes. Temale kuulub ka luuresalkades valgete mantlite kasutusele võtmise idee, mis võimaldas lumisel maastikul vaenlasele hästi ligi hiilida.

Arendades energilist partisanisõda, otsustab Kuperjanov minna oma pataljoniga Tartu peale. Sedasama on otsustanud teha ka soomurongide ülem kapten Karl Parts ja üheskoos vallutatakse Tartu punavägede käest tagasi. Seejärel võitleb Kuperjanovi pataljon Puka Pikasillal ja Tõrva all.

Kuperjanovi viimane lahing – Paju lahing

30. jaanuaril vallutab Partisanide pataljoni 3. rood leitnant J. Soodla juhtimisel raske võitlusega Valga eel oleva viimase kaitsepunkti - Paju mõisa. Valga tagasivõtmine näib olevat otsustatud ja pimeduse saabudes katkestab Kuperjanov pealetungi, et lasta meestel veidi hinge tõmmata. Õhtu eel tuuakse rõõmustav uudis - rindele on saabunud soomlaste Põhja Poegade rügement eestlasest koloneli Kalmu juhtimisel, mis liigub Paju mõisa suunas. Soomusrongid ja partisanide pataljon antakse uue rindejuhi Soome kindral P. M. Wetzeri korraldusel kolonel Kalmu käsutusse. Õhtul toimub Sangaste jaamas nõupidamine kindral Wetzeri pooli määratud üldpealetungi kava arutamiseks, millest võtavad osa kolonel Kalm, leitnant Kuperjanov ja soomusrongide ülem kapten Irv.

Ootamatult avavad kaks punaste soomusrongi kõikidest oma relvades partisanide positsioonide ja Paju mõisa pihta ägeda tule. Valga suunalt tulistavad punaste patareid. Paju mõisat rünnatakse korraga kolmest küljest. Leitnant Soodla 3. rood paneb vastu viimse võimaluseni, kuid on sunnitud lõpuks tiheda pommisaju rohkete kaotuste tõttu taanduma ja mõisahooned maha jätma. Südaööl järgneb vaenlase üldrünnak, millele pannakse vastu kuni

laskemoon otsa saab. Imekombel pääseb rood punaste haarangust, kus iga partisan kohtu tuli vähemalt 20 punase kütüpolgu lätlast.

31. jaanuari varavalgel alustavad partisanid rünnakut Paju mõisa vallutanud punaste vastu. Neid toetab soomlaste raskepatarei major Snellmani juhatusel, mis vahepeal on rindele jõudnud. Mõisa suunas liiguvad 3. roodu ja 1. roodu võitlejad leitnant J. Soodla ja N. Piibu juhtimisel. Vasemalt, mööda Pedeli jõe orgu liigub Mõisa suunas 2. rood leitnant Saare juhtimisel, kuid satuvad siis vaenlase risttule alla. Rood alustab tormijooksu, kaotab aga langenute ja haavatutena enamuse meestest, sääljuures ka kõik ohvitserid. Juhtideta jäänud sõdurid taanduvad tagasi metsa poole. Kõik surnud ja haavatud jäävad aga vasturünnakule asunud punaste kätte, kes haavatud leitnant Saare ja ka kõik teised haavatud metsikult surmavad, torgates neil tääkidega peast silmad ning purustades püssipäradega käe- ja sääreluud.

2. roodu taandumisega jääb rinne lahtiseks ja tekkinud tühikusse tungivad punalätlaste tihedad read, ähvardades vallutada partisanide patareid. Kuperjanov annab 3. roodule käsu - anda vaenlasele vastulöök. Hüljates maastiku kaitset, sammub ta püsti aheliku taga, andes karjudes käsklusi. Sõdurid hüüavad talle, et ta maha heidaks, kuid Kuperjanov ei tee neist välja. Äkki haarab ta õlast ja kutsub ühe meestest enda juurde. *"Ole hea mees, vaata mis mul siin viga on", käsib ta. "Õlg on valus."*

Samas variseb ta oiates lumme, ta suust immitseb verist vahtu - partisanide juht oli saanud surmava haava kopsu ja neerudesse.

Sangaste sidumispunktis, kuhu sanitarrongi ootel on toodud juba üle saja haavatu, teeb Kuperjanov korraks silmad lahti ja tunneb ära tema juures viibiva abikaasa. Sanitarrongi saabumine viibib ja paljud raskelt haavatud ei ela selle tulekuni. Alles 1. veebruari öösel viiakse surmavalt haavatud Kuperjanov sanitarrongile. Tartu haiglas vaevleb partisanide juht pikki tunde piinarikkas agoonias ja 2. veebruaril 1919 ta sureb saadud haavadesse.

Eesti Vabadussõja ühe vapraima väejuhi Julius Kuperjanovi maine teekond oli lõppenud.

EESTI VABADUSSODA

Eesti Vabadussõda oli noore Eesti riigi päästmise eest peetud sõda 1918 – 1920. Esimeses maailmasõjas nõrgenenud Venemaa ei suutnud enam hoida alluvuses väikerahvaid, kes kuulutasid välja oma riigid ning asusid neid relvaga kaitsma. Seega oli eestlaste Vabadussõda Soomest Musta mereni ulatuvate vabadussõdade keti üks lüli.

Vabadussõda kestis üle ühe aasta. Sõda algas 28 nov. 1918 ja lõppes 3.jaan.1920 vaherahuga ning 2.veebr. 1920 rahulepinguga. Relvavõitlus kestis 402 päeva, närvisõda veel ühe kuu.

Vabadussõja võib jämedalt jaotada kaheks: esimene järk – eestlaste taganemine 2.jaanuarini 1919 ning punaste väljakihutamine Eesti piiridest 1919.a. jaanuaris – veebruaris; teine järk – sõda väljaspool Eestit võimaldamaks rajada piiri äärde kaitserajatisi, punaste korduvad katsed Eestit taas vallutada ja väike sõda suure – Landeswehri sõda.

Eesti võitis Vabadussõja. Vägitegu, millega me hakkama saime, võiks kadestada iga rahvas. Umbes seitse korda suuremate kaotustega elavjõus ja mõõtmatult suuremate kaotustega lahinguvareustuses pidi punane Venemaa oma lüüasaamist tunnistama.

Igale eestlasele teeb au oma ajaloo suursündmuse tunda. Need annavad meile jõudu tulevikus.

VABADUSSÕJA I JÄRGU ISELOOMUSTUS

Ülemjuhataja Johan Laidoner

Sõja alguseks olid Eesti kaitsejõud alles loomisel. Kaitseliit moodustati 11.nov. 1918. Puudus oli meestest, relvadest, vormirõivast, varustusest. Oli palju häid ohvitseri, kellel seljataga äsja lõppenud I maailmasõja kogemus. Kui punavägi Narvat ründas, oli seal kaitsel ainult salk Narva koolipoisse. Nende juht, ohvitser, käsutas nad taganema, päästes nõnda poiste elud. Narva langes peaaegu lahinguta. Sama olukord valitses Võrus. Siin andis taganev Saksa võim linna punaväele üle arvestamata elanike huve. Võrumaa Kaitseliit lõi lahingut Nõnova küla all, kus saadi isegi sõjasaaki, kuid tugeva ülekaalu ees tuli taganeda. Eesti sõjavägi, kuhu suure kiiruga olid

haaratud kaitseliidu nooremad mehed ja koolipoisid, kasvas iga mahajäetud linnaga. Taganemine käis tõrjelahingutega. Eestlased ei põgenenud paanikas, selg vaenlase poole. Ohvitserid oskasid oma mehi säästa.

Mida lähemale Tallinnale jõudis rinne, seda raskemaks läks sõdurite meeleolu. Sama kehtis kojujäänute kohta. Valitses kartus, et mida saame meie teha suure Venemaa vastu. Tallinnas jt. vabades Eesti linnades ning asulates tehti korjandusi rindemeeste heaks. Kogunes sulle, sokke, kampsuneid, kindaid ja muidugi toidupoolist. Mehed ja pojad, kes seisid vaenlase vastu, said tunda julgustavat kodu toetust. Meeleolu püüab edasi anda noorkotkastele kirjutatud lühinäidend „Päris head kindad“.

Polkovnik Karl Parts

Admiral Johan Pitka

Lühinäidend, põhineb ajaloolisel tõsiasjal. Vabadussõda on käinud juba üle kuu. Rinne ulatub Tallinnast Valkla – Jägala jooneni, umbes 30 km Tallinnast. Vabadussõja üks juhte ja kangelasi Karl Parts tuleb otse rindelt Tallinna hankima varusid).

Koolivend: Keda ma näen, koolivend Karla. Tuled otse põrgust või?

Parts (*kurnatud, räbaldunud vormis*): Põrgust jah. Seal näevad kõik kuradid niimoodi välja. Aga kust sina tuled, otse nõelasilmast?

Koolivend (*veidi häbelikult*): Seda nüüd öelda ei saa. Olen kommerts peal. Raha ikka liigub. Nüüd sõja ajalgi (*ehmub oma sõnadest, jääb vait*).

Parts (*hingab sügavalt*): Kas sa tead, et mehed on rindel näljas? Punaste ülekaal paarikordne. Saapad irvitavad, sokkidest on järel ainult sääred. Meile on kõike vaja, eelkõige puhanud mehi, padroneid, püsse.

Koolivend: Astume siia kohvikusse, saame ehk klaasikese kosutuseks. Laua ääres mõnusam rääkida.

Parts: Ainult kümneks minutiks. Nii palju on mul aega. (*Astuvad sisse. Väike ehitud kuusk laual. Peenelt riietatud daamid keeravad põlastades kõrvale, pistavad siis pead kokku ja itsitavad*).

Koolivend: Istu. Ma korraldan silmapilk. Kelner. (*nimetatu ruttab ligi*)

Kelner: Jah, härra.

Koolivend (*sosistab kõrva*): Rindemehele.

Kelner: Kõik, mis võimalik. Kõik, mis võimalik. Ajad on rasked. (*Toob midagi klaasides. Kõrvalt daamid ajavad uudishimulikult kaelad õieli*)

Parts (*räägib meelega valjusti*): Rinne on Valkla – Jägala all, 30 km Tallinnast. Kui punased nüüd läbi murravad, on nad uusaastaks Tallinnas, (*põrutab*) siin.

Daamid (*kohkudes*): Issand Jumal! Mis meist siis saab?

Parts: Igal pool, nagu kuulda, Jõhvis, Valgas, Tartus, Rakveres, kus punased sees, vahistavad nad eraisikuid ja lasevad maha.

Daamid: Issand, halasta!

Parts: Kinni võetakse jõukamaid, aga ka vaimulikke, talumehi ja keda tahes. Nooremad naised on eriti ohus: neid ootab enne surma veel rüvetamine.

Daamid: Jumal, jumal küll!

Parts: Nende jõud on kaks-kolm korda meie omadest suuremad. Alles viimastel päevadel oleme mehi saanud juurde. Soomlased on lubanud appi tulla. Tallinna Kaitsepataljon pole veel rindeleminekuks valmis.

Koolivend (*vaikselt*): Jah, jah, sinna värvatakse mehi. Pidin ise kah minema, aga mul oli laev sadamas, tuli jääda laadimist juhtima.

Parts (*pärast pausi*): Peale punaste on eesti sõduril veel teine vaenlane

Koolivend: Teine vaenlane, aga ometi...

Parts (*eriti valjusti*): Peale punaste on eesti sõduril veel teine vaenlane, see on rahva nurkatõmbumine. Mõelge, mis tundega sõdur külmetab, võitleb ja sureb, kui ta teab, et soojalt riides nahahoidjaid on kogu maa täis.

Daamid (*pistavad pead kokku ja sosistavad ärevalt*): Vabandage, härra sõjamees, aga kas riik ei varusta siis rinnet?

Parts (*tõuseb, kummardab*): Kapten Karl Parts. Kellega mul on au kõnelda?

I proua: Proua Gertrud Pehka, Pehka naha- ja jalatsiäri.

II proua: Proua Anna Juhanson, Juhansonini valmisriiete äri.

III proua: Proua Alice Grünberg, Grünbergi pesuesemete äri.

Parts: Väöga rõõmustav ja üllatav. Austatud prouad, teie olete just need, kelle abi rinne praegu kõige rohkem vajab. Riik, teate ju hästi, kui noor on meie riik, varustab kehakattega 25% sõduritest. Rohkemat ta ei suuda. (*vaikus*)

I proua: Härra kapten, te mõtlete „Ühistöö“, s.o. rinde abistamise organisatsioon?

Parts: Ma mõtlen seda, et rindel on palju vapraid koolipoisse, et neil on külm ja kõht on tühi. „Ühistöö“ on õige asi, aga täna on jälle laupäev ja teie lähete kohe

oma soojadesse kodudesse. Sel ajal kui nemad tulistavad vaenlast, panete teie kuuskedel küünlaid põlema. *(vaikus)*

Prouad, kui hangite täna õhtuks sokke, salle, kampsuneid, saapaid, kindaid, pesu ja veidi suupoolist, on teil tõeline püha ja on meil. Nõnda sõdite ka teie oma isamaa eest... ja oma elu eest. Mis te ütlete selle peale, prouad? *(Kõik prouad ja koolivend kargavad püsti)*

II proua: Siis me peame kiiresti tegutsema, igaüks käib läbi oma tänava majad. Mina annetan kaks kampsunit, viis jopet, kindaid.

III proua: Mina 10 paari sooja pesu

I proua: Minu poolt 5 paari saapaid

Koolivend: Minagi liitun korjandusega. Saadan omalt poolt vannitäie verivorste.

Parts: Tänan teid. Kell 10 on teie annetused rindel. *(Lahkub. Annab uksele au. Seejärel lahkuvad ka prouad kiirustades)*

Koolivend: Kas on kedagi siin saalis, kes ei kuulnud olukorrast rindel?

Hõiked: Kuulsime, kuulsime

Koolivend: Kas kellelgi on omakseid rindel?

Hõiked: Minul on, minul, minul kah

Koolivend: Kellel on kahju tuua rahaline ohver võitlejate heaks? *(vaikus)*

Koolivend (võtab kaabu, ohkab sügavalt ja paneb sinna rahatähe, Käib kaabuga mööda saali): Aitäh, tänan teid, seda poisid ei unusta, nõnda me neile punastele veel näitame. Tänan, tänan väga. See ongi tõeline ühistöö.

Kehvalt riietatud mees: Härra, mul on väga piinlik, mul ei ole raha. Olen siin ainult soojas. Härra, mul on päris head kindad. Võtke need! Võtke, palun! *(kõik hakkavad talle plaksutama. Lõpukummardus)*

2. jaanuaril oli rindejoon nihkunud lausa Tallinna alla, 30 km kaugusele. Eesti sõdurite masendus ja viha oli kokku surutud nagu aur pajakaane alla. Saabus aeg survest vabaneda. Sõjavägede ülemjuhataja Johan Laidoner andis käsu alustada kogu rindel pealetungi. Järgnes paar päeva punaste vastupanu ja siis üldine plagamine piiride poole. Kui Narva rindel jõudsid punaväed Valkla alla 30 päevaga, siis tagasi üle Narva jõe tuli pageda 12 päevaga. Lõunarindel said punased kannu maha Helmes – Tõrvas ja Valgas.

Masendunud süngetest eesti sõduritest oli ühe nädalaga saanud võidukas vägi, kelle hoog ja viha ei vajanud sundimist, vaid suunamist. Koolipoisse tuli tagasi hoida, et nad suisa tulle ei tormaks. Ohvitserid kõndisid sirge seljaga oma meeste eesotsas vaenlasele vastu. Üllatusrännakud ja punaste tagalasse tungimised järgnesid üksteisele. Karksi mõisa tagasivallutamise tõsisündmuse põhjal räägib lühinäidend „Jaan Kutsar pajatab“.

**Alampkapt
Friedrich Pinka**

(Lühinäidend Vabadussõjast tõsisündmuse ja ajalooliste isikute najal.

Aeg: 5. jaanuar 1919, öö

Koht: Punaste poolt päeval vallutatud Karksi mõis.

Tegelased: Jaan Kutsar, Scoutspataljoni sõdur, alamkapt Pinka, punaste vahisõdur, punaste komandör, punaste komandöri abi)

Eelmisel päeval, 4.jaan. püüdis Scoutspataljon vallutada tagasi Karksi asundust, kus punased olid mõisas tugevasti kindlustunud. Rünnak ebaõnnestus. Alamkapten Friedrich Pinka mõtleb uue lahinguplaani kallal.

Kutsar (*tuleb katkistes pasteldes, poolkasukaga ja läki-läkiga*): Härra kapten, mul on üks jutt.

Pinka (*tõstab silmad kaardilt*): Reamees Kutsar, kas teil jätkub pärast eilset tuju maskeraadi teha?

Kutsar: Ma eilse pärast tulingi.

Pinka: Võtke istet, rääkige.

Kutsar: Ma ajan punased Karksi üksipäini välja, kui te mind aitate.

Pinka: Soo-oh. Mis moodi siis? (*Pistavad pead kokku, räägivad*)

Pinka: Saad, täpselt poolteise tunni pärast.

Kutsar: Täna, härra kapten.

Pinka (*annab kätt*): Taara, avita. (*Pinka taandub, Kutsar hakkab hiilima, kohati roomates, punaste staabi poole. Jõuab tunnimehe lähedale*)

Kutsar (*sosinal*): Tavarištš. (*Tunnimees ei kuule*) Tavarištš. (*Tunnimees kargab nagu ussist nõelatud ja pöörab püssi hääle poole*)

Tunnimees: Stoi, streljat budu (*näeb teise armetut olukorda ja relvitust*)! Seisa, käed üles! (*Kutsar tõstab käed*) Kes sa oled, mis sa tahad?

Kutsar: Brat, vend olen, , bolševik. Tähtsaid teateid toon. Vii mind komandöri juurde.

Tunnimees: Seisa siin. Oota, ma helistan. (*Väntab telefoni ja räägib. Püss kukub kolksti maha. Kutsar tõstab selle üles ja ulatab tagasi, kui jutt lõpeb. Tunnimees viskab toru ära ja krahmab püssi enda kätte. Tuleb punaste komandöri abi*)

Komandöri abi (*laskevalmis püstoliga*): Otsi läbi. (*Tunnimees kobab Kutsari läbi*) Mine ees! (*lökkab Kutsari püstolitoruga enda ees komandöri juurde*)

Komandör: Kto töö takoi?

Kutsar: Tavarištš (*Püüab kah valvelseisakut võtta, see tuleb naljakas välja*) Olen Viljandi Kommunistide komitee käskjalg Joosep Porgand.

Komandör: Dokumendid

Kutsar: Pole dokumente. Ei antud! Kiri anti, ära söin. Kuradi buržuid ja valged kaabakad.

Komandör: Spiioon oled, ära viia, maha lasta! (*abi kargab ligi*)

Kutsar: Tavarištš! Ei ole spioon. Kuula ära, jõuad maha lasta, kui valetan.

Komandör: Räägi!

Kutsar: Viljandi seltsimehed saatsid mu teateid tooma. Andsid kirja kaasa, käskisid suhu panna ja alla neelata (*katsub kõri, kõhatab*), kui valgete kätte satun. Neetud kaabakad, töörahva vereimejad, hiilisid ligi, kui ma parajasti kükitasin, noh asjal. Sain paberi suhu pista ja pidin ära lämbuma, ei läinud kuidagi alla. Kui nad burpuinavad mu staapi vedasid, küsisin juua, irvitasid ainult, küsisid kas samagonni või slivovitši. Ise jõid, et nad kärna läheksid. Küsisid, et kuhu lähed. Rääkisin, et näe, kõht lahti, läksin tammepuid otsima, et koort tuua. Noh tammekoort, rohuks. Lasid mu siis tulema. Ütlesid, et ma kähku kaoks, enne kui...

Komandör (*naerab*): Õige kaval oled, ah. Vead mind ninapidi. (*Möirgab, et hirmutada*) Maha lasta!

Kutsar: Olen bolševik, tahan maailmarevolutsiooni teha. Olen eluaeg valgeid buržuisid orjanud, nüüd tahan nende soolikaid tuulutada. Tavarištš! Kuula mind lõpuni.

Komandör (*kahtlustavalt*): Eks räägi, enne surma.

Kutsar: Kõik, mis mu paberil oli kirjas, õppisin pähe. Valgetel on Karksi piirkonnas 200 tääki, 2 suurtükki, 4 kuulipildujat.

Komandör: Õigus! Sa oled tõesti vist oma.

Kutsar: Oma, oma! Tavarištš komandir. Lenini järel maailmarevolutsiooniga kas või Pariisi (*kõhatab*). Eesti valgete pärast võiksime kohe Viljandi peale marssida, aga häda seisab selles, et õhtul saabus Halliste jaama ešelon inglasi, soomlasi ja rootslasi, umbes 1000 meest ühes 4-suurtükilise patareiga.

Komandör: Tavarištš. Istu! (*Kutsab abi, peavad sosinal nõu. Äkki kärgatavad suurtükimürsud samas õuel. Komandör ja abi kargavad üles nagu ussist nõelatud*)

Komandör: Häire! Taganemine... (*Segadus, jooksmine edasi-tagasi, sekka mõni suurtüki pauk, kõik kaovad välgukiirusel mõisast*)

Kutsar (*vaatab toimuvat rõõmsalt pealt*): Nii edasi, tavarištš, anna jalgadele valu! Venemaa piir on teil varsti käes. Üks-kaks, üks-kaks, üks-kaks... (*Jääb üksi. Hetke pärast tuleb alamkapten Pinka*)

Kutsar: Lubage ette kanda, kõik läinud!

Pinka (*surub kätt*): Reamees Kutsar, avaldan kiitust, esitan autasustamiseks.

Kutsar: Eesti eest, surmani!

Pinka: Pagana poiss, ja löidki üksipäini punased Karksi mõisast välja!

Kutsar: Noh, ikka teiega koos, kahekesi! Nii kui ma oma jutuga lõpule jõudsin, hakkasid meie kahurid mürtsuma, nagu kokku leppisime. Elu läks nii kiireks, et neil polnud aega mind maha lasta ega kaasa võtta. Jätsid oma eesti seltsimehe üksipäini valgete kätte. Tee siis veel vene seltsimeestega koos maailmarevolutsiooni.

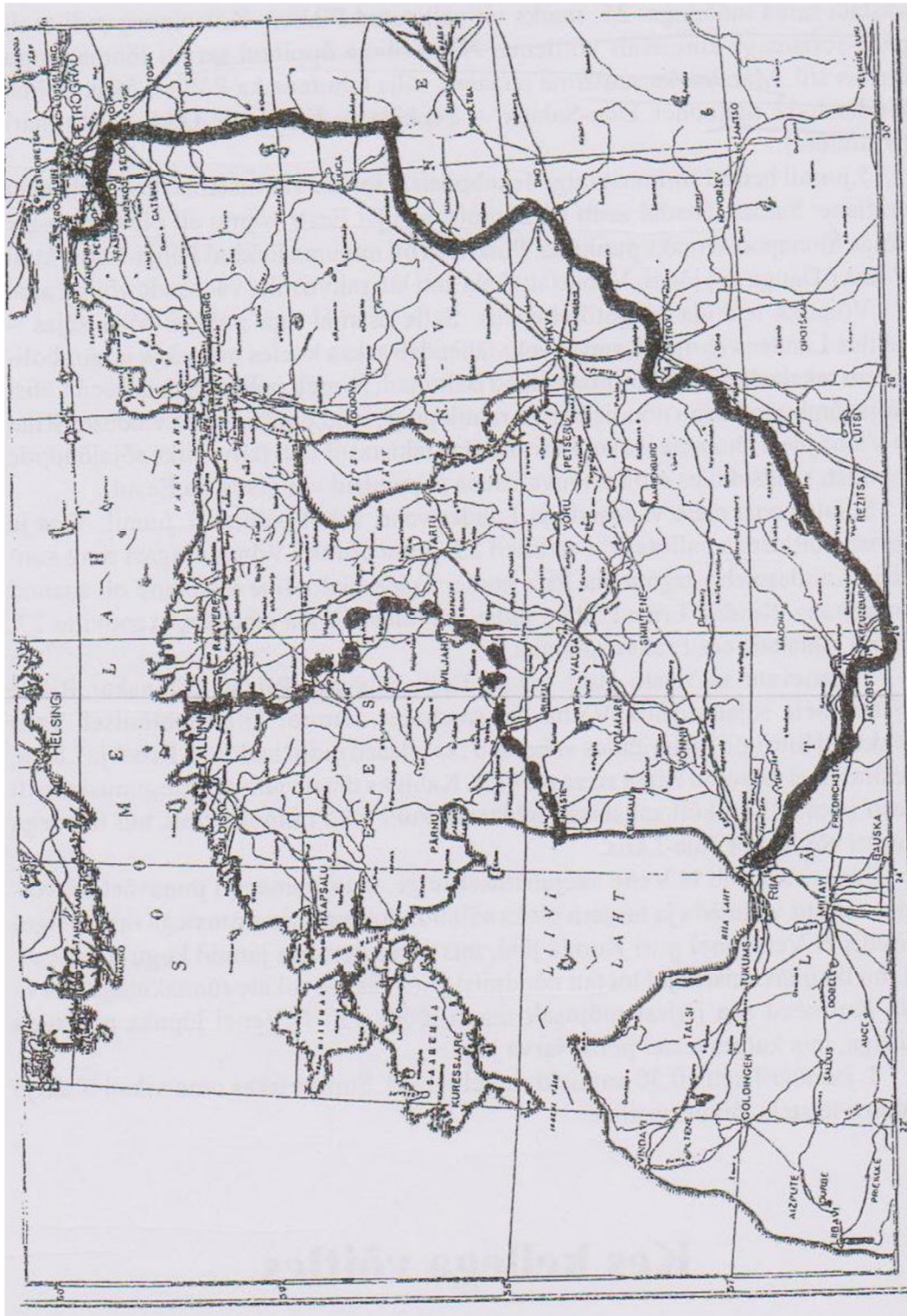
Eestlaste südikus üllatas Vene väejuhatust õige ebameeldivalt. Neilgi polnud lõpmatuseni võimalik juurde tuua uusi vägesid. Tallinn ja kogu Eesti olid juba mõttes võetud. Punasõdurid, kelle hulka kuulus ka hiinlasi, ei küündinud oma võitlusmoraalilt eestlase kõrgusele. Politrukkide jutust hoolimata ei saanud punasõdurid aru, mille või kelle eest neil tuleb võõral maal surra. Väejooksud sagesid, punaväe tagamises tuli sageli ette paanilist põgenemist. Eesti pool sai rikkalikult sõjasaaki, sealhulgas kahureid, vedureid, kuulipildujaid jne.

Paju lahingu kaotamine, millele järgnes paratamatult Valgast ja Võrust taganemine, võis nurjata koguni bolševike maailmarevolutsiooni plaani. Nimelt tuli seisukorra päästmiseks Eesti rindel tõmmata Kuramaalt tagasi kaks punaste läti küttide polku, mis pidid sisenema Saksamaale. Need löödi Eestis puruks. Königsbergi alla jäi maailmarevolutsioon toppama.

Kui punaste pealetung oli asendunud ohvriterohke põgenemisega, virgus eesti rahvas. Võidulootus, meie võime pääseda suure Venemaa vägivallast, haaras suuremat osa inimestest. Ainult nõrgaloomulised, kelle hing oli vene punaste ässitustest puretud ja meel paradiisiootusest pinevile aetud, lasksid lõua rinnale. Kevadtalveks oli kogu Eesti vaba.

VABADUSSÕJA II JÄRGU ISELOOMUSTUS

N. Venemaa ei leppinud kaotusega. Juba veebruaris algasid vastupealetungid ja uusi polke paisati Narva alla. Kevad-talvel püüdis vene pool korduvalt tungida

Eesti võimu alune suurim maa-ala

Karu jäljed näitavad, kuhu ta välja jõudis. Paks pidevjoon näitab, kuhu eestlased välja jõudsid.

üle piiri, mis tal aeg-ajalt õnnestuski. 11.märtsil langes Petseri punastre kätte, 13. märtsil Vastseliina ja Orava, samuti vallutati Lämmijärve rannik. Paari nädala pärast suudeti maa jälle puhastada. 25.aprillil langes Ruhja (Ruijena) punaste läti küttide kätte, misjärel vaenlane kavatses tagasi vallutada ka Valga. Ruhja alla saadeti appi isegi Viljandi koolipoiste rood. Ruhja võeti tagasi 1.mail. Maikuus võis eesti pool asuda pealetungile, et viia sõjategevus taas väljapoole Eesti piire.

14. juunil vallutati Krasnaja Gorka, mis on Peterburist, tollasest N.-Vene pealinnast umbes sama kaugel kui Valkla Tallinnast. Olime suutnud punaväele vastata sama mõõduga. 25.maiks oli vallutatud Pihkva. Kalevipoeg pidi sealt pärit sortsidega korduvalt võitlema. Nüüd olime õppinud serviti lööma, nagu õpetas siil. Mai lõpuks suutsime punased välja kihutada ka Põhja-Lätist. Saime kindlustuda üldjoonel Uue-Salatsi – Sepküla – Erküla – Dikli – Volmari (Valmiera).

5. juunil heisati sinimustvalge Jekabpilsis. Lipu oli valmistanud kohapeal elav eestlane. Samas lähedal asub Birži mõis, mis jäi Eesti võimu all oleva maa-ala kõige lõunapoolsemaks punktiks. Punavägi oli minema löödud Põhja-Lätist kuni Väina (Daugava) jõeni. Vabastatud ala anti läti rahvuslike väeosade võimu alla. Võinuks Tekkida hingetõmbepaus. Selle asemel aga puhkes sõda sõjas – heitlus Landeswehriaga. Landeswehr tähendab saksa keeles maaväge ja sümboliseerib sakslaste püüdu kinnitada kand Baltimail. Nimelt polnud Saksa väed Lätist välja tõmbunud nagu nõudis Pariisi rahuleping, vaid hoidsid enda valduses Riia ja Väina jõest lõunasse jäävat Läti ala. Nad takistasid Läti rahvuslike sõjajõudude loomist, seadsid üles oma nukuvalitsuse ja püüdsid vallutada ka Eestit.

Sõjategevus meie väeosade ja Landeswehri vahel puhkes 5. juunil. Visa ja verise võitlusega vallutasid eestlased 23. juuni õhtuks Võnnu tagasi ning sundisid Landeswehri taganema Riia poole. Teine ajalooline vaenlane oli saanud oma sauna. Kindral Ernst Pödder pidas saavutust nõnda tähtsaks, et soovitas 23. juunit tähistada eesti rahvuspühana.

Taganevate sakslaste järel tungis Eesti sõjavägi Riiani. Rünnakut Riiale toetas meie sõjalaevastik Väina jõe suudmest admiral Pitka juhtimisel. Taas sekkusid liitriigid, soovitades vaherahu: sakslased pidid lahkuma Riia ja Lätist, eestlased ei tohtinud Riiga sisse tungida. Kahjuks täitis vaherahu tingimusi ainult eesti pool. Riia küll sakslased lahkusid, kuid juba oktoobris tuli nendega uuesti võidelda Põhja-Lätis.

Südasuveks oli N.Vene väejuhatusel selge, et nõrgenenud punaväel on võimatu Eestit vallutada ja targem oleks sõlmida sobivate tingimustega rahu. Algul nõudis N.Vene pool piiri Kunda jõel, mis oleks nendele jätnud kogu Ida-Eesti. Rahu läbirääkimiste ajal toetati nõudmisi punaväe raevukate rünnakutega Narva all. Kui need aga järjest mõjusalt tagasi löödi, tuli N.Venel lõpuks nõustuda piiriga, mis kulges teisel pool Narva jõge.

3.jaanuaril kell 10.30 vaikisid rindel relvad. Surm viskas oma vikati õlale ja lahkus teistele lõikusmaadele.

KES KELLEGA VÕITLES

Eesti noort vabariiki toetasid Vabadussõjas inglased laevastikuga Soome lahes ning Tallinna sadamas;

Soomlased – Põhja Poegade rügemendiga Narva, Paju ning teistes lahingutes;

Taanlased – vabatahtlike kompaniiga;

Rootslased – vabatahtlike kompaniiga;

Lätlased – Võnnu ja Volmari polkude jt. väeosadega;

Ingerlased – eestlaste abil moodustatud polguga;

Eesti sakslased – Balti pataljoniga;

Vene valgekaartlased – Põhjakorpusega Petrogradi ja Pihkva suunas, eesti vägedes sõja lõpuni võidelnud meestega.

Eesti Vabariigi vastu võitlesid:

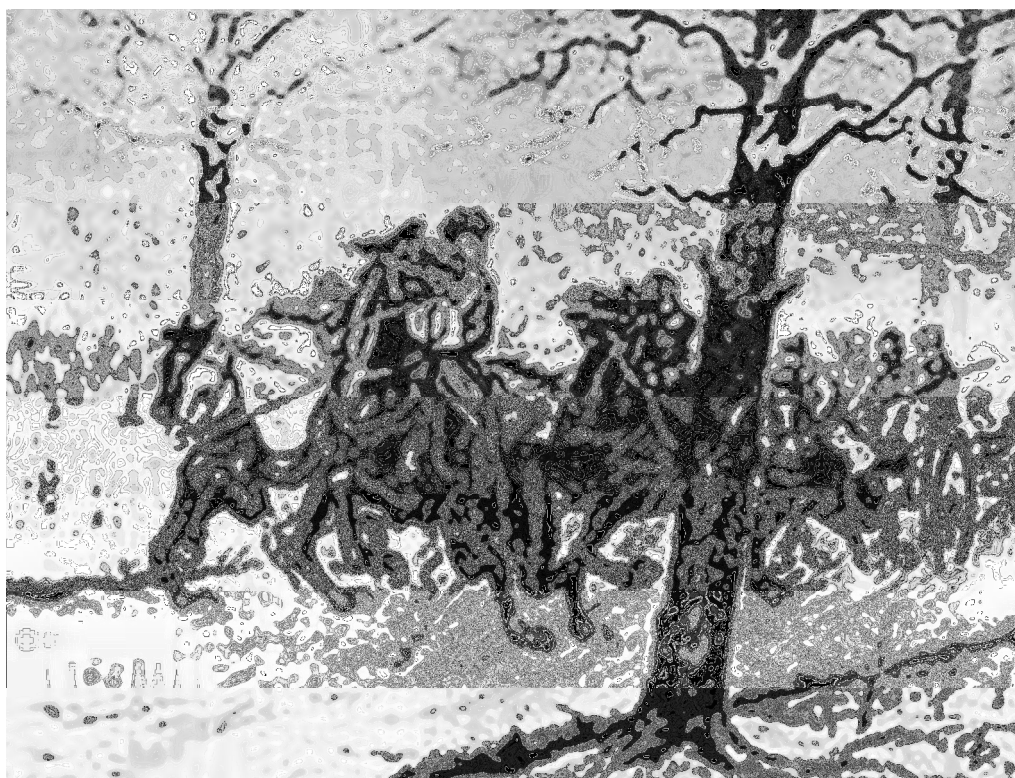
N.Vene punaväed, nende hulgas punased läti kütipolgud, punased eesti kütipolgud, punased soome kütipolgud;

Bermonditi vägi (vene valgekaartlastest ja sakslastest koosnev mass);

Landeswehr (sakslastest ja lätlastest koosnev maavägi, mida juhtis Saksa Rauddiviisi kindral R. von der Goltz).

MEIE TEEKONNAL LÄBITAVAD LAHINGUPAIGAD

KÄRSTNA

Kärstna lahing

Lõunarinde murdelahingute tähtsaim koht. Lahingud peeti 2. – 6. jaanuarini 1919, mille käigus Kärstna mõis käis käest kätte, kuid Kärstna mägi – mõisast 600 m läände – jäi eesti poole valdusse. Seal paiknes hilinemisega kohale

jõudnud eesti kahur, millega täpse tulistamise eest lahtisel positsioonil ltn. Georg Leets (hiljem kolonel) sai VR II/3.

Kärstna all vangistasid punaväelased (N. Vene 49. polk) mitu Holstre kaitseliitlast, kes olid tulnud luurele ja lasid nad Valgas maha. Elajalikult tapeti praeguse ausamba kõrvale jääva maja keldris 11 haavatud eesti sõdurit, keda ei saadud taganemisel kaasa võtta.

**Polkovnik
Eduard Kubbo**

Kärstna lahingut juhtinud alampolkovnik Eduard Kubbo, VR II/3, pärines mõisa lähedalt Raudsepa talust, kus talle on praegu püstitatud mälestuskivi. Lahingust võtsid osa ka Tartu ning Viljandi koolipoisid, kes said julge tegutsemisega üle 20 vangi. Punaste kaotused olid eesti omadest tunduvalt suuremad (langenud Raasilla tee ääres, vallamaja juures, Karulis), sõjasaagiks saadi moodne kiirlaskekahur, 49. kütipolgu lipp ja muud varustust.

Kärstnast pärines ka kolonel Friedrich Pinka, VR I/3, II/3, skautide pataljoni juht, kellele on sünnikohta Põrga mõisa püstitatud mälestuskivi. Mõisast 4 km Pahuvere poole Anikatsi külas Karu talus on sündinud kolmas Vabadusristi kandja, mitmekordne välisminister Ants Piip. Kärstna noorkotkad austavad Kärstna lahingutes langenuid 1993. aastast peale peetavate lahingumängudega 2. – 6. jaanuarini. Läbitakse u. 10 km kunagisi lahinguradu ja meenutatakse ajalugu.

HELME – TÕRVA

Kärstna alt taganenud punased kindlustasid end Helme lossivaremetes ja koopas. Soodus maastik võimaldas neil seal vastu pidada peaaegu jaanuari lõpuni. 19. jaanuaril löid Pinka skaudid nad sealt välja, kuid pidid jõu nappuse tõttu taganema. Helme koos Tõrvaga moodustas punase kiilu, sest nii Nuia kui Pikasilla poolt olid punased minema löödud. Ägedaid lahinguid Helme – Tõrva pärast peeti jaanuari lõpuni. Mõlemad asulad käisid korduvalt käest kätte. 22. jaanuaril võttis Helme lahingust osa meie soomusauto „Tasuja“. Kuna vaenlane nägi niisugust sõjamasinat esimest korda, oli mõju tugev.

Helmes sattus teiste hulgas vangi 2 vaprat eesti sõdurit Lusta Tammist ja Artur Kalling. Esimene meelitas vene tunnimehe ligi, virutas siis tolele hoobi näkku ja haaras tema püssi. Lasknud maha teise tunnimehe, jõudis Kusta Tammist joosta metsa. Artur Kalling oli viidud Tõrva vangimajja, kus ta ässitas oma kaasvangid vastupanule, mislābi murti kongi uksest välja ja puhkes võitlus. Artur Kalling pääses peale ööpäevast külmetamist katusel eluga omade juurde.

PAJU – VALGA – VÕRU

Paju mõis oli laiemas plaanis Valga linna vōti. Mõisa hooned asusid pika lameda tõusuga kõrgendikul, kus mõisa kaitsjate tuli oli tõhus.

Paju lahing. M. Maksolly õlimaal

**Leitnant
Julius Kuperjanov**

Meie rünnak algas 30. jaan. Päeval, mil Tartu Partisanide Pataljon, mida juhtis leitnant Julius Kuperjanov, oli hooned vallutanud. Õhtul aga õnnestus punastel läti küttidel need tagasi võtta. 31. jaanuariks oli kavandatud uus rünnak. Appi saabus soome Põhja Poegade Rügemendi I pataljon leitnant Hannula juhtimisel. Kahjuks ei jõudnud kohale meie soomusrong, mis seisis Tõlliste purustatud raudteesilla taga 3 – 4 km kaugusel. Soomusrongide üldjuht kapten Irv soovitas rünnakuga viivitada. Kuperjanov oli aga otsustavalt selle vastu. Ta tahtis olla esimene ka Paju

vabastamisel.

Oli kerge külmaga talveilm. Ründajatel tuli läbida umbes 1 km lagedat tõusu. Kuperjanov oma pataljoniga hakkas liikuma. Vastane laskis ahelikel läheneda 400 meetri peale ja avas siis äkki kuulipildujatule. Seda toetasid küljelt punaste soomusrong ning soomusauto Valga maanteelt. Kohe oli ründajate seas langenuid. Kuperjanov käis omal tavalisel viisil püsti ahelike ees, julgustades oma eeskujuga mehi edasi sööstma. Äkki tabas teda kuul rindu. Ta kutsus ise abi ning tegi vajalikke korraldusi, enne kui ta lahinguväljalt ära viidi. 2. veebruaril, tulnud Tartu haiglas teadvusele ja kuulnud, et Valga on vaba, lausus ta naisele, Alice Kuperjanovile: „Seda tähistame!“. Need olid Vabadussõja ühe silmapaistvama kangelase viimased sõnad.

Kuperjanovi hauale Tartus Raadi kalmistul püstitati Jaan Koorti tehtud mälestusmärk. Kuidagi säilis see 1941. a. purustustest, raiuti maha ainult nimi.

Kogu 50-aastase nõukogude okupatsiooni ajal viisid üliõpilased sinna lilli ja süütasid jõuluõhtul küünlad. Võib öelda, et Kuperjanov on Vabadussõja kõige tuntum kangelane.

Paju lahing võideti pimedal tulekul raskete kaotuste hinnaga lõpuks lähivõitluses. Mõisa vallutasid soomlased ja Kuperjanovi mehed. Sõjasaagiks langes koguni 12 kuulipildujat. Valga all enam tõsist vastuhakku ei järgnenud. Punaste jõud olid kokku kuivanud.

Valga vallutati 1. veebruari hommikul. Eesti pool oli kaotanud surnutena ja haavatutena Paju lahingus 1/5 osavõtnud meestest, sh. 3 eesti ja 1 soome ohvitseri surnutena.

3. veebruaril nimetas ülemjuhataja Tartu Partisanide Pataljoni ümber Kuperjanovi Partisanide Pataljoniks. Kuperjanovi nime kannab ka tänapäeval Võrus paiknev jalaväepataljon. Samal ajal tungis meie 7. polk peale Võru ja 2. polk Petseri suunas. Võru vabastati samuti 1. veebruaril kui Valgagi. Petseri võeti ära 3 päeva hiljem.

Nüüd tekkis pealetungis väike seisak. Tuli puhata ja jõudusid koondada. Lõunarinde kaitsejoon moodustus Ruhja – Valga – Võru – Petseri – Lämmijärve vahel, umbes 300 km. Eriti tähtis oli Valga, kust raudtee kulges Petseri, Aluksne, Volmari ja Ruhja suunas.

STRENČI (Stakeln) - VOLMARI

26. aprillil alustas punavägi pealetungi Strenči juurest Valga poole. Vallutati Egle talu juures asetsenud meie 3. polgu tugipunkt. Meie vastupealetung toimus 27. aprillil soomusrongide abil. Punased põgenesid kiiresti lõuna poole. Soomusrongide divisjoni ülem kapten Anton Irv oli sõitnud soomusautoga tuleliinile. Kui ta oli autost väljunud, tegemaks korraldusi põgeneva vaenlase jälitamiseks, tabas teda surmav kuul. See juhtus Egle ja Kautsi talu vahel.

Kapten Anton Irv

Kapten Irv oli üks soomusrongide loojaid. Külmavereline ja täpne juht, kellel oli sõduritele suur mõju nagu leitnant Kuperjanovilgi. Ülemjuhataja nimetas langenud kangelase auks soomusrongi nr.1 „Kapten Irveks“. Strenči lähedal on kapten Anton Irve mälestusmärk taastatud, Viljandis Pauluse kiriku juures veel mitte.

Meie väed soomusrongide abil vallutasid Strenči 24. mail. Oli alanud Põhja-Läti vabastamine punastest. Meie edu ja hoog oli nii suur, et 25. mail vallutati Volmari, 29. mail Smiltene ning 5. juunil heisati sinimustvalge Jekabpilsis.

Soomusrongi kahuriplatvorm „Uku“, vasakul ees rongiülem kapten J.Lepp

Vedur ja 5 vagunit

**Alampolkovnik
Georg Feofanov**

(Lühinäidend, toetub ajaloolisele tõsiseigale 1919.a. 25/26. mai sõjakavalusest Puikele jaamas. Vabadussõda on kestnud juba pool aastat. Punased on välja aetud Eesti piiridest, kuid on vastupealetungil lõunarindel. Meie II ja III diviis peavad nad tagasi lööma itta. Puikele on kitsaroopalise raudtee jaam Heinaste ja Volmari vahel.

Üks poiss seisab VOLMARI teine PUIKELE sildiga. Tulevad ratsanikud, „Vanapagan“ ja sõdurid. „Vanapaganast“ (soomusauto) poevad välja alamkapten Feofanov ja sõdur).

Feofanov: Selle koha saime peaaegu pauguta kätte.

Sõdur (*uurib silti*): Siin saime näha, kuidas punased kannad valguvad. Aga kus? Puikele. Eesti keeles oleks see Puikle. Ega neil olnud puiklemist midagi.

Feofanov (*hõikab tahapoole*): Mehed, väike puhkus! (*Ka sõdur viskab selili rohule*) Varsti lähme edasi Volmari peale!

Sõdur (*kõhu peal käe ristates*): Anna, Taevaisa, punastele häid jalgu, et nad kaugele jõuaksid joosta. Anna meie meestele ivake aega, et me saaksime Sinu loodud sinist taevast vaadata ja oma tulitavaid jalgu puhata!

Feofanov: Aamen! Aga...

Sõdur (*kohkunult*): Kas kohe edasi?

Feofanov: Mul tuli väike mõte (*näitab näpuga otsaette*), siia, kahe kõrva vahele. (*Läheb sildi juurde, võtab telefoni*). Andke mulle viivitamatult Volmari komandant.

Komandant (*Volmari sildi juurest pahaselt*): Kuulen. Kes räägib?

Feofanov: Läti 7. kommunistliku polgu 3. roodu ülem. Kas on selge?

Komandant: Selge, seltsimees rooduülem.

Feofanov: Saada mulle Puikele jaama kähku üks vedur ja mõni vagun. On tarvis eestlastelt võetud sõjasaak, toiduained ja inimesed ära vedada.

Komandant: Kuulen, saadan kohe teele. Õnnitlen võidu puhul!

Feofanov (*paneb toru ära*): Küll ma sind õnnitlen. Eelpost, hobustele! Volmari suunas vedurile vastu sõita. Vedur ära võtta ja Puikelesse tuua!

Hüüe: Selge, härra alamkapten!

(*Eemaldavate hobuste kabjaplagin. Volmari poolt läheneb vedurist ja 5 vagunist koosnev rong. Selle moodustavad poisid. Ratsanikud tassivad raudteele puu ette. Rong on sunnitud peatuma. Vedurijuhile suunatakse püssid*)

Vedurijuht (*tõstab käed üles*): Kust kurat, teie siia saite? Kuni Puikeleni pidi kõik meie käes olema?

Ratsanik: Me tulime põrgust ja teie lähete nüüd sinna. Jätsime katla tulele. Nüüd annad uuesti auru ja sõidate Puikelesse. Seal võtame su vangi nagu kord ja kohus.

(*Rong sõidab meie püssimeeste saatel Puikelesse*).

Feofanov (*muheleb*): Nii-nii, 5 vagunit saatis. Arvas vist, et eestlastelt võetud sõjasaak ei mahu vähemasse ära. (*Vedurijuhile*) Räägi mees, palju Volmaris on sõjaväge.

Vedurijuht (*hirmunult*): Kas muidu lasete mu maha?

Feofanov: Teeme nii, nagu teie teete eesti vangidega.

Vedurijuht (*viskab põlvili*): Ei, ei, nii ärge tehke! Ärge piinake!

Feofanov: Kui vastad kõikidele küsimustele puiklemata.

Sõdur (*naerab*): Puikelemata

Feofanov: Siis koheldakse sind nagu sõjavangi.

Vedurijuht (*kergendatult*): Vastan, vastan.

(*Feofanov eemaldub vedurijuhiga. Sõdur saadab neid, püss laskevalmis. Kohale jäänud ratsanikud pikutavad rohul*)

Ratsanik: Nüüd räägib vedurijuht, kuidas Volmaris lugu on ja meie vana teeb plaani. Poisid, minu arust oleme juba õhtul Volmaris.

Poisid: Ega tea midagi! Säru tuleb anda nii, et vaenlase nahk kogu aeg suitseb.

(*Tuleb Feofanov, tõttab telefoni juurde*)

Feofanov: Komandant? Sain rongi kätte.

Komandant: Jah, seltsimees rooduülem. Kuulen!

Feofanov: Otsekohe saada veel üks vedur ja 5 vagunit. Sain vahepeal vange ja sõjasaaki juurde.

Komandant: Ei ole rohkem. Jei bogu! Viimased saatsin ära.

Feofanov: Kui leian Volmarist kas või ühe kolme rattaga veduri, lähed mahalaskmisele.

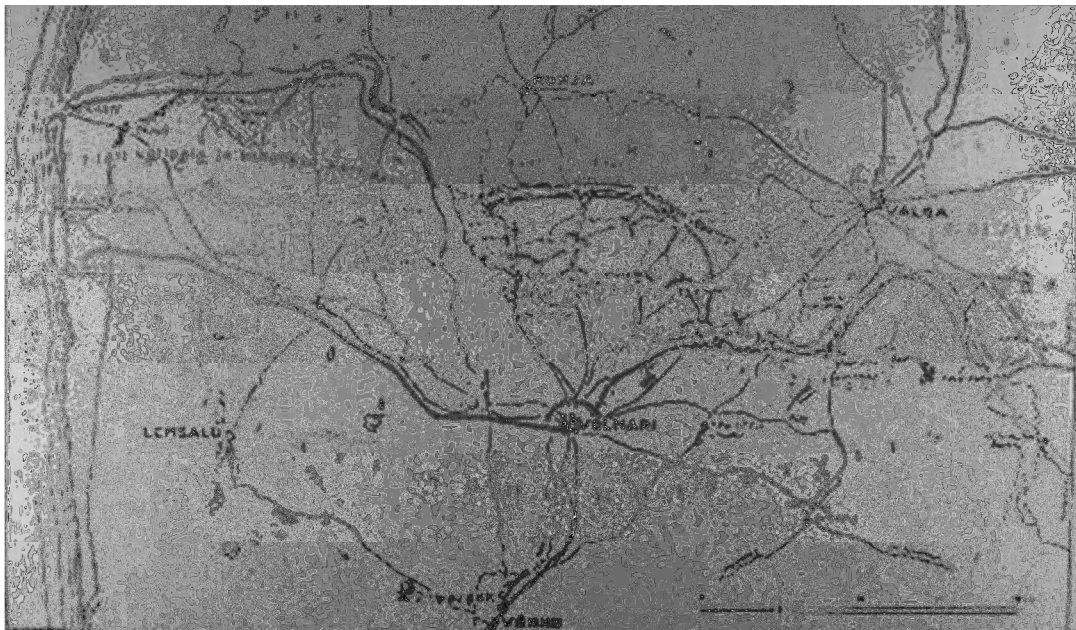
Komandant: Ei ole, ei ole. Jaam on tühi.

(*Vaikus*)

Feofanov: Siis võite kohe põgenema pista. Küll ma rongiga teile järele jõuan. Olen eesti 6. polgu kuulipildujakomando ülem alamkapten Feofanov. Puikele on meie käes ja teie rong samuti.

Komandant (pillab toru käest, pistab jooksu)

Feofanov Tahtsin aituma öelda... (sõduritele) aga juba plagab. Kõik vagunitesse! Järele.

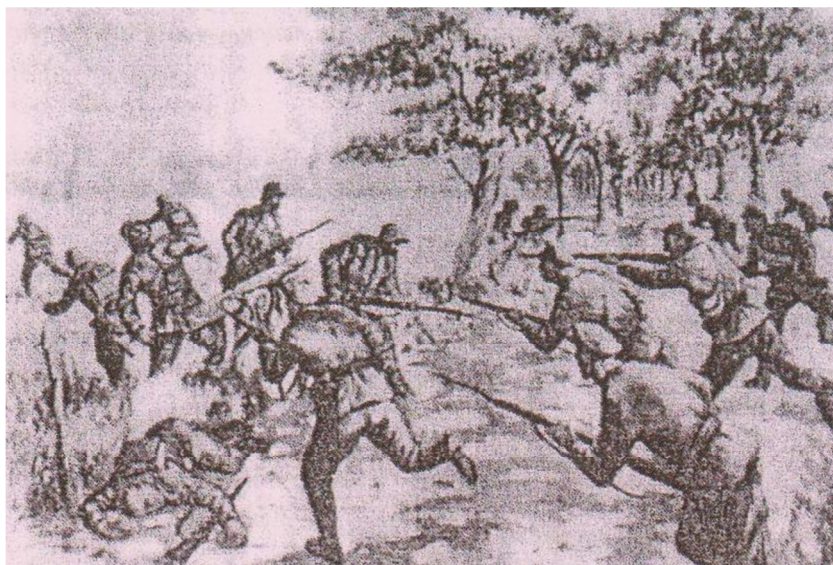

Volmari ja Võnnu vallutamine mais 1919

5.mail jõudsid eesti väed Birži mõisa, mis oli Vabadussõja tandri kõige lõunapoolsem punkt.

VÕNNU (Landeswehri sõda)

5.juunil algasid Võnnust lõunapool Ramotski all lahingud Landeswehriiga. Viimase eesmärk oli tungida põhjapoole, hävitada Eesti sõjavägi ning vallutada Eesti.

Võnnu vallutamine 23. Juunil 1919. Meie ründavad väed murravad vaenlase vastupanu linna ees. Oskar Sädeki õlimaal

Kuperjanovi partisanid tormavad Loode jaama juures lahingusse Landeswehriga. O. Brinkmanni õlimaal

Vaenlasel õnnestus vallutada Võnnu. Tollal kaitsesid Võnnut Läti 2. Võnnu polk ja meie soomusrongid. 10.juunil vahendas liitriikide esindus vaherahu sõlmimise. 20.juunil pidid läbirääkimised jätkuma. Landeswehri algatusel puhkes aga lahingutegevus uuesti 19.juunil Lemsalu ning Roopa vallutamiseks. Järgnes 2 päeva veriseid võitlusi, mille lõpul sakslased vallutasid Roopa alevi, kandes seejuures tunduvalt kaotusi.

**Kindralmajor
Ernst Põdder**

21.juunil peeti äge lahing Stolbeni mõisa all. 22.juunil algas meie otsustav pealetung Võnnule. Õhtul tulistasid meie väed alla Landeswehri lennuki, millelt saadi 2 kuulipildujat. Meie suurtükitali oli tabav nagu kõikjal Vabadussõjas. Ka Läti patareid töötasid Võnnu all heade tulemustega. Õhtuks kujunes olukord rauddiviisile Võnnu ja Roopa all äärmiselt ohtlikuks. Täielikust purustamisest päästis ainult taganemine. Õöl vastu 23.juunit anti jalgadele valu. Ilma jälitamiskäsku ootamata asusid Eesti väeosad vastase kannule. Valu sakstele, valu mõisnikele, kes aastasadu

Eestis ning Lätis peremehetsenud! Nõnda jõuti lahinguid lüües nädalaga Riia alla.

RUHJA

Tõrjelahingutega jõuti Ruhja ära võtta 7.jaanuaril. Kohalikud lätlased osutasid eestlaste vastu ilmselget vaenulikkust. Usuti punaste ässitusi, et eestlased tahavad läti maad endale vallutada. Lõigati läbi telefoniliine ja lasti kuuldavale ähvardusi. Kindluse mõttes tõmbus eestlaste sõjavägi ööseks alevist välja. Ruhja langes uuesti punaste läti küttide kätte 25.aprillil. Kohe asus eesti pool koondama abiväge. Ruhja alla saadeti appi ka Viljandi koolipoiste rood. Ruhja vallutati tagasi 1.mail. Nüüd oli elanike meeleolu sõbralikum, sest eestlased olid neil aidanud käivitada omavalitsusasutusi. Ei usutud enam eestlaste vallutusplaanidele.

Õppursõdurite tüüpe

Kolm põlve Vabadussõjas. A. Maksolly õlimaal

E E S T I V A B A D U S S Õ J A m ä l e s t u s m ä r g i d

Eesti Sõjamuuseum

KINDRAL LAIDONERI MUUSEUM

1919. aastal asutatud Eesti Sõjamuuseum taastati 2001. a Eesti Sõjamuuseumi – kindral Laidoneri Muuseumi nime all. Vastavalt põhikirjale hõlmab muuseumi tegevusvaldkond Eesti sõjanduse ajaloo seotud esemete ja materjalide väljaselgitamist, kogumist, säilitamist, uurimist ja üldsusele vahendamist, samuti sõjaajaloolise uurimistööga tegelemist ning rahvusvaheliste sidemete arendamist teiste vastavate institutsioonidega.

Eesti Vabadusvõitlejate muuseum

Lagedil, Pirita jõekäärus olevas Külma pargis asub antud hetkel Eestis ainuke sõjamuuseum, kus eksponeeritakse nii eelmistes sõdades kui Teises Maailmasõjas kasutusel olnud sõjatehnikat, relvi, sõjaväevorme ning palju muud. Muuseumi omanikuks on mittetulundusühing, mille juhatajaks on muuseumi asutaja Johannes Tõrs.

Valga Isamaalise Kasvatuse Püsiekspositsiooni Muuseum

Isamaalise kasvatuse edendamiseks ning kodanikkonna kaitsetahte alalhoidmiseks avati 29.09.2000.aastal Valgas tollases piirivalvelinnakus isamaalise kasvatuse püsiekspositsioon „Lõuna-Eesti ühistöö“. Rahvasuus leidis väljapanek kiiresti nime „Valga Sõjamuuseum“. Ekspositsiooni kogu kujunes juba algul muljetavaldavaks tänu paljude ajaloo huviliste kollektsionääride ja jõustruktuuride ühistööle. Teisel aastal laienes koostöö Lõuna-Eestist üleriigiliseks. Uut hoogu tegijatele andis teisel tegevusaastal konkursil „Riigiasutuste koostööprojekt 2000 – 2001“ saadud diplom.

RAPLA MAAKOND

Kohila

1938.aasta aprillikuus võttis Kohila vallavolikogu vallavanem Aleksander Starkopfi ettepanekul vastu otsuse eraldada mälestusmärgi püstitamiseks 250 krooni. Kavandi ja pronksist sõdurikuju valmistas Rõa külast pärit tuntud Eesti skulptor Anton Starkopf. Mälestusmärk avati 9. juulil 1939. aastal Kohila rahvamaja esisel platsil. Põllutööminister Artur Tupits mainis oma sõnavõtus, et Eesti rahvas on valinud omaette tee: „Tahame jääda väljapoole suurriikide vahelisi heitlusi. Kui aga keegi meile ükskõik mil viisil peaks kallale tulema, siis astume kui üks mees oma vabaduse kaitseks välja!“

Monument purustati 1941. aastal veel enne, kui sõda eestimaa pinnale jõudis. Päästa suudeti vaid pronksskulptuur. Mälestusmärk taasavati 26. juulil 1942. aastal. Tookordsest üritusest võttis osa üle 5000 inimese. Pärast samba pühitsemist suunduti rongkäigus Tohisoo parki, kus toimus rahvapidu. 1944. aasta sügisel purustati monument täielikult.

1993. aasta võidupühal avati mälestusmärk taas, kuid ilma sõdurikujuta. Avakõnes avaldati arvamust, et sõduri tagasitulekut ohustavad vaenulikud väed ning kui meie vaba Eesti kosub ja võõrad sõdalased lahkuvad, asub temagi oma kohale. Sõjamees pidi oma aega ootama 13 aastat, sest alles 2006. aasta võidupühal toimusid täielikult valminud monumendi avapidustused. Kuju modelleeris Hannes Starkopf, pronksi valas selle OÜ ARS-Monumentaal. Välja vahetati ka obeliski tipus paiknev urn, mille valmistamine 1993. aastal ebaõnnestus.

Rapla

Rapla kirikaeda püstitatud Saaremaa dolomiidist monument kujutas endast prismakujulist sammast, mille ülemine ots oli laiendatud sarkofaagiks. Pärnis tipus seisis Rootsi-aegse risti eeskujul valmistatud kivirist. Kujur Jaan Koort kavandas lisaks monumendile ka selle ümbruse. Tema näpunäidete järgi rühmitati vanad Rootsi-aegsed kiviristid ümber nii, et sammas ühes ümbrusega kujutab kalmistut. Mälestusmärgi avamisel 30. septembril 1923. aastal viibisid teiste hulgas ka Riigikogu esimees Jaan Tõnisson ja siseminister Kaarel Eenpalu. Nõukogude korra ajal mälestusmärk purustati ja dolomiitplokke kasutati uute hoonete vundamentide ehitusel. 1988. aastal kaevati plokid selleks ajaks juba lagunenu Alu kütuselaos vundamendist välja, kuid kahjuks osutusid need kasutuskõlbmatuteks. Kaks tervet mask-

bareljeefi paigutati kirikusse, samba ülejäänud tükid viidi Mahtra Talurahvamuuseumi taha haljasalale huvilistele vaatamiseks.

1989. aasta võidupühal monument taasavati. Samal päeval taastati Eestis ka sõjajaelne võidutuletraditsioon.

Türi

Türi kihelkonnast pärit meestele püstitati mälestusmärk Türi vanale kalmistule. Monumendi kavand telliti kujur Anton Starkopfilt. Tema kavandas ka Palamuse monumendi ja seepärast olid need kaks sammast omavahel sarnased. Erinevus oli selles, et Türi samba sokile paigaldati pronkstahvel, millel oli kujutatud langenud sõjameest, keda kaitsesid kaks relvastatud kaaslast.

Mälestusmärk avati 20.juulil 1924. aastal suure pidulikkusega. 1949.aastal monument lõhuti. Selle taastamisega hakkas tegelema Türi Muinsuskaitse Selts. Sokliosa kaevati välja ja restaureeriti. Obeliski ja aluskive ei leitud, need tehti uued. Pronksbareljeefi valmistas vanade fotode järgi kujur Hannes Starkopf.

Mälestussamba pidulikult taasavamisel 11. augustil 1990. a eemaldasid kätte Vabadussõjast osavõtnud mehed Julius Lukk ja Julius Saar. Samal üritusel avati monumendi esisel platsil ka kaks mälestuskivi: üks I maailmasõjas 1914-1918 langenutele, teine II maailmasõjas hukkunute mälestuseks.

Mustla

Mustla alevi Vabadusplatsil asus Tarvastu kihelkonna meeste mälestusmärk. See kujutas endast nelinurkset graniittahukat, millel seisis lippu hoidev pronksist sõdur. Monumendi kavandas kujur August Vomm. Avapidustused toimusid 1937. aasta võidupühal. Avamispäevaks ei suudetud kõiki kulusid tasuda ja nii trükitigi kavalehele järgmine pöördumine: „Kaaskodanikud! Mälestussamba kulude katteks puudub veel üks osa raha. Tehke lahti oma helded käed ja annetage sooja südamega, et täita kõlblist kohust langenud vendade vastu!“

1941. aastal tõmmati monument pikali ja pronksist sõjamees viidi Viljandisse vanaraua hunnikusse. Saksa ajal monument taastati ja Vabaduse Jaani lipp lehvis kuni 1946. a. Siis hakati Jaani Vene armeesse värbama: leopardidega kilp kaeti plekiga ja sellele maaliti Eesti NSV vapp. Plaanis oli isegi lipp punaseks värvida, et kujundada Jaanist ideeliselt küps Nõukogude sõdur, kuid nii kaugemale siiski ei jõutud. Monument purustati täielikult 1948 aastal.

Uuest detailidest valmistatud mälestusmärk taasavati 1990 aastal jaanipäeval. Sõdurikuju modelleeris kujur Aivar Ennet. Samba pühitses EELK Mustvee koguduse õpetaja Eenok Haamer, keda assisteeris poeg Naatan Haamer.

Kärstna lahingud

Kärstna lahingud toimusid 2-6 jaanuaril 1919 aastal. Siinsed heitlused mõjutasid oluliselt kogu Vabadussõja käiku: esmakordselt suudeti punavägede pealetung peatada. Võitluse tulemust iseloomustab monumendi esiküljele kantud lause „Siit saadik ja mitte enam!“. Lahingute meenutuseks ja 18 langenud sõduri mälestuseks püstitati monument, mis avati 26 augustil 1928 aastal. Katte eemaldas Vabadussõja-aegse 3 jalaväe polgu ülem ja Kärstna lahingute juht kolonel Eduard-Alfred Kubbo. Nagu tollaegselt kavalehelt võib lugeda, kestis rikkaliku einelauaga pidu kella kolmeni hommikul. 28 septembril 1930 aastal kinnitati monumendi esiküljele must marmortahvel langenute nimedega.

Monument purustati 19 juunil 1941 aastal nii põhjalikult, et taastamisel ei jäänud muud üle, kui lasta uus ausammas valmistada. Taasavamisel 23 juunil 1989 aastal eemaldasid monumendilt rahvusvärvides lindi Vabadussõja veteranid Oskar Taar ja Hans Kallas.

Tõrva

Tõrva Vabadussõja mälestusmärk püstitati gümnaasiumi kõrvale Vabaduse puisteele ning avati 14 oktoobril 1928 aastal. Langetatud mõõgaga pronksist sõjamehe modelleeris Aleksander Eller. Samasuguse kujuga mälestussammas, mille autor oli samuti A. Eller, püstitati aasta hiljem Kambjasse. Monumendid erinesid vaid aluste poolest. Nii kutsutigi Tõrva sõjameest rahva seas Jukuks ja Kambja oma Jaaguks. Algselt oli plaanis mälestusmärgi tahukatele paigaldada ka plaadid langenute nimedega, kuid rahvapuudusel jäi see mõte teostamata. 1940 aasta sügisel tõmmati „Juku“ aluselt maha ja uputati Ohne jõkke – ainult peanupp jäi veest paistma. Koolipoisid tirisid selle mõnipäev hiljem välja ja peitsid kaldavalli. Saksa korra ajal kaevati monument välja ja plaaniti taastada, kuid tegudeni ei jõutud.

Samba taasavamine toimus alles 23 juunil 1990 aastal. Uue „Juku“ modelleeris vanade fotode järgi Aivar Ennet. Graniitdetailid valmistati Viljandi kiviraiumis töökojas. Kuna mälestusmärgi algse asupaiga lähedale oli nõukogude perioodil ehitatud tootmishoone, otsustati uus monument püstitada mõnikümmend meetrit eemal asuvale kooli haljasalale.

Valga

Valga pargis asunud mälestusmärgi kavandas Amandus Adamson. Tema valmistatud oli ka lippu kandva sõjamehe pronkskuju. Samba esiküljel oli katkend luuletusest „Ja puhugu vastu sull surmatuul ja lennaku vastu sull surmakuul – sa unustad waewa ja hoole ning tõttad isamaa poole!“. Mälestusmärgi tagumisel küljel paikneval pronksreljeefil oli kujutatud stseeni Paju lahingust, kus juhatas vägesid Julius Kuperjanov.

11 oktoobril 1925 aastal sai Valga kahe mälestusmärgi võrra rikkamaks. Esimesena avati sammas Valga-Priimetsa kalmistul ja seejärel linna pargis.

Monumentide rüvetamisi ei toimu ainult tänapäeval. Samasugune inetu vahejuhtum leidis aset ka 1 mai hommikul 1934.a, kui Valga pargis asunud sambale oli punase värviga plätserdatud „Elagu Eesti

Kommunistlik Partei!“, tagumisele küljele aga „Maha töörahva timukad!“. Kurjategijad tabati ning neile mõisteti kaheksa aastat vanglakaristust. Monument purustati 21.septembril 1940 aastal ja on seni taastamata.

Paju Lahing

Ideega püstitada Paju lahinguväljale mälestusmärk tuli 1932.aastal välja kindralleitnant Nikolai Reek. Samba kavandi autor oli Valga linnaarhitekt Georg Saar. Püstitatava samba ühele küljele pidi tulema kunstnik M. Maksolly maali järgi tehtud ja Paju lahingut kujutav bareljeef, teisele küljele võitluses surmavalt haavata saanud leitnant Julius Kuperjanovi bareljeef. Mälestusmärgi muldkeha vedasid kokku ümberkaudsed talunikud, nõudmata selle eest tasu. Nurgakivi panekuni jõuti 12.juunil 1938.aastal, kuid täielikult sai muldkeha valmis alles 1940.aasta kevadeks. Mälestuskompleksi avamiseni plaaniti jõuda 1941.aasta võidupühaks. Plaanidele tõmbas kriipsu peale Eesti okupeerimine. Paju lahingu mälestusmärk jäigi avamata ning isegi muldkeha veeti aastaid hiljem laiali.

Kunagi kavandatud plaanid viidi ellu taasiseseisvunud Eestis. Paljude organisatsioonide, Kuperjanovi pataljoni sõdurite, kaitseliitlaste, piirivalvurite ja vabatahtlike koostöö tulemusena taastati Valga – Tartu maantee 7.km juures mälestusmärgi muldkeha. Graniit samba raiusid välja Enn Koovit ja Ain Ilves. Selle külgedel on kujutatud Kuperjanovi partisanide ja Põhja Poegade rügemendi embleeme, sest just need väeosad olid lahingus kõige rohkearvulisemalt esindatud.

30.jaanuaril 1994.aastal, päev enne Paju lahingu aastapäeva eemaldas mälestusmärgilt katte Eesti Vabariigi President Lennart Meri.

Võnnu

Võnnu kirikuaias paiknev monument on püstitatud nendele kodukandimeestele, kes langesid Vabadus- ja ilmasõjas, ning veel kuuele enamlaste poolt tapetud mehele. Kui keegi seda mälestusmärki tänapäeval lähemalt silmitseb, võib esmapilgul jääda mulje, et kiviraider August Levold on omal ajal viletsat tööd teinud — tahuka nurgad on ebateravad ja mitmel pool on graniidist killud väljas. Tegelikult on aga tegemist originaalmonumendiga, mis elas üle nõukogude okupatsiooni.

Graniittahukal põlvitava sõduriga monument avati 22.juulil 1934.a. Vene sõjaväelaste relvastatud valve all lõhkusid 1945.aastal monumendi kohalikud

nõukogude korra pooldajad. Tahukas kaevati veidi eemale maasse, sõjamees uputati tiiki.

1989.aastal alustati taastamistöödega. Tahukas leiti üles ja kaevati välja. Sõduri kuju oli keerulistel aegadel jõudnud Tartu Kunstimuuseumisse, kus see avastati tänu T. Sarvele. Nii häid kui ka halbu päevi näinud originaalmonument taasavati tema algses asukohas 1.septembril 1990.aastal.

Rõngu

Rõngu kihelkonna meeste mälestuseks püstitati sammas Rõngu Kõvera Kõrtsi esisele platsile. Graniitalusel seisva monumendi tipus oli kujutatud pronksist Kalevipoega, Kaitsmas mõõgaga Lindat, kes sümboliseeris Eesti riiki. Pronksskulptuuri kavandas kujur Aleksander Eller. Mälestusmärk avati 30.septembril 1934.aastal ning purustati täielikult 1948.aastal.

Uue samba kunstiline lahendus sai pisut teistsugune. Kandvaks teemaks oli ka nüüd Kalevipoeg ja Linda, kuid seekord raiuti nad graniiti, samuti ei asu nad enam koos monumendi tipus. Uue monumendi valmistas kujur Villu Jaanisoo abilistega. Mälestusmärk avati 21.mail 1995.aastal. Sellelt eemaldasid kätte Vabadussõjas osalenud mehed Aldur Saar ja Ants Rästas.

Äksi

Äksi kihelkonna Püha Andrease kiriku lähistel avati Vabadussõjas langenute monument 28.juunil 1925.aastal. See kujutas endast graniittahukat, mille otsas on püssile toetuv sõjamees. Monumendi kavandas Voldemar Mellik. Malmist sõjamees valati AS Teguri vabrikus Tartus. Mälestusmärk tõmmati ümber 1945.aastal. Graniittahukas, millest tekstid välja raiutud, maeti samale platsile. Sõdurikuju veeti metalli kokkuostupunkti. Samba taastamisel kasutati algset graniittahukat, millele raiuti uus tekst. Sõdurikuju tehti pronksist, selle modelleeris Airike Taniloo-Bogatkin. Monument taasavati Äksi kiriku ümberehitamise 100.

aastapäeva tähistamisel 27.augustil 1989.aastal. Iga langenu mälestuseks süüdati küünal. Viimane, 35. küünal, süüdati kõikide Vabadussõjas osalenute mälestuseks.

1925.aastal monumendi ümber istutatud noortest tammedest on tänaseks sirgunud nägus park, mida kutsutakse Vabadusetammikuks.

Palamuse

Palamuse kalmistul paiknev Vabadussõja monument on valmistatud kohaliku kirikumõisa maadelt leitud hiiglaslikust raudkivist. Kivimürakas osutus nii suureks, et sellest jätkus ka Türi ja Palamuse Vabadussõja monumentide tarbeks. Palamuse ja Türi sambad on sarnased nagu kaks tilka vett: mõlema kavandi autor oli Anton Starkopf ja sambad raius välja August Pärn Tartust.

Palamuse mälestusmärk avati 29.mail 1924.aastal. Sokli külgedele oli raiutud 32 Palamuse kihelkonna mehe nimed, kes langesid võitluses iseseisvuse eest. Tagumisel küljel oli I maailmasõja ohvrite loetelu.

Palamuse samba saatus kujunes sarnaseks enamiku Vabadussõja mälestusmärkide omaga: 1952.aastal välise surve ja kohaliku initsiatiivi tulemusena sammas lihtsalt hävitati. Ühiste jõupingutustega õnnestus monument uuesti püsti panna. Sammas taasavati 29.mail 1994.aastal, päeval, mil möödus täpselt 70 aastat selle esmaavamisest. Vabadussõja veteranidest oli aukülalisena kohal Elmar Mey. Päev Palamusel näitas, et seal kandis ei osata mitte ainult nalja visata, vaid ka iseseisvuse eest langenuid vääriliselt mälestada.

Kahjuks jäi selle samba eluiga lühikeseks mitte ideoloogilistel, vaid tehnilistel põhjustel. Monument ei olnud täisgraniidist, vaid graniitplaatidega kaetud sardbetoonist. Sellise tehnoloogiaga sammas ei pidanud ilmastikule vastu ja lagunes. Kolmas, loodetavasti igavene, täisgraniidist monument avati 23.juunil 2008.aastal.

Aidu

Lahing Aidu küla pärast toimus vaheaegadega 27.detsembrist 1918.a kuni 5.jaanuarini 1919.a. Eesti 2. jalaväepolk, mis koosnes peamiselt Torma, Lohusuu ja Avinurme kaitseliitlastest, lõi edukalt tagasi kõik kolm ülekaalukat punaväelaste rünnakut – 27.detsembril, 2. ja 4.jaanuaril.

Kaitseliidu Põltsamaa malevkonna pealik Karl Vervolt tuli mõttele püstitada Aidu lahingu jäädvustamiseks mälestusmärk. Idee leidis toetajaid ja nii sõlmitigi 1929.aastal leping Kurista valla Vaadu talu omaniku Johannes Kitsinguga, kes andis samba rajamiseks oma krundist tüki maad 99 aastaks tasuta kasutada.

Mälestusmärgi kavandas Eduard Järv, töömeesteks olid Aleksander Teras ja Jaan Ermann. Talumehed tõid tasuta 200 koormat kive, 45 koormat liiva ja 20 tunni tsementi. Kivid võeti samast kiviaiast, mille tagant punavägi Aidu lahingus tagasi löödi. Monument kujutas endast betoonist astmelist püramiidi, mille esiküljel oli tekst „Aidu lahing 1919“. Kahel pool sammast olid altarid võidutule jaoks.

Mälestusmärk avati 1929.aasta võidupühal. Avakõne pidas kapten K. Vervolt. Võidutule süütas kapten Johan Möttus. Ühiselt istutati samba taha tamm, mis

elas üle kõik okupatsiooniaastad. Vabaduse Risti Vendade Ühendus istutas 1932.aastal veel kaks tamme, millest on tänaseni säilinud vaid vasakpoolne. 1940.aasta sügisel purustasid nõukogude korra käsilased samba ülaosa ja võidutule altarid. Hävitustöö viidi lõpule 1965.aastal. Monumendi taastamistöodega tehti algust 1989.aastal. Tööjoonised valmistas Osvald Laisaar, mees, kes kunagi tegi mälestusmärgile kirjatähed. Sammas taasavati 1989.aasta võidupühal samas kohas ja samal kellaajal kui 60 aastat tagasi.

Järva – Jaani

Järva-Jaani kirikaeda sisenedes näeme kiriku kõrval rida ühesuguste hauatähistega. Sinna on maetud Vabadussõjas langenud kangelased. Just nendele kalmudele lillede asetamisega algas 29. septembril 2007 Järva-Jaani Vabadussõja mälestussamba taasavamine. Ja ka samba taastamine sai alguse sellest, et 1988. aastal korrastas Järva-Jaani Muinsuskaitse Selts kirikuaia Vabadussõjas langenute hauad ning kuulutas välja korjanduse mälestussamba taastamiseks. Järva-Jaani kihelkonnast Vabadussõjas langenute mälestussammas avati 22. septembril 1929. Mälestussammast püüti lõhkuda 1941. aastal kui kohalikud punaaktivistid võtsid samba osadeks ja jätsid tükid samasse

vedelema. 1942. aastal mälestussammas taastati. Lõplikult hävitati sammas aga 1949. aasta märtsis. Oma taastamist ootas mälestussammas peaaegu 60 aastat. Taastatud mälestussammas on mõeldud mitte ainult Vabadussõjas võidelnutele, vaid kõigile, kes võitlesid eelmisel sajandil Eesti vabaduse eest. Selle mõttega lisasid taastajad ausambale kaks lauset: esimese ausamba komiteelt «Kiituseks Järva–Jaani kihelkonnale, julgustuseks tulevastele põlvedele» ja teise Johan Laidonerilt «Inimesed surevad – rahvas ei kao, rahvas elab edasi».

Nüüd on Järvamaal taastatud kõik Vabadussõjas langenute auks püstitatud mälestussambad.

Lõpetuseks

Meil polnud tõesti tarvis naabrite maad, sest meil olid juured oma pinnas.

*Mu isamaa, mu õnn ja rõõm,
kui kaunis oled sa!
Ei leia mina iial tääl
see suure laia ilma pääl,
mis mul nii armas oleks ka,
kui sa, mu isamaa!*

Neid postipapa Jannseni kirjutatud lihtsaid sõnu mõistis iga eesti sõjamees kõikide erkudega. Vaenlase väljaajamine on läbisõtkunud kodust, tegi isamaa veelgi kallimaks. Kui väeosa jõudis Lätist või Venemaalt pärast kaotusi ja võitlusi tagasi Eestisse, andsid mehed maale suud.

*Sa oled mind ju sünnitand
ja üles kasvatand!
Sind tänan mina alati
ja jään sul truiks surmani.
Mul kõige armsam oled sa,
mu kallis isamaa!*

Meeste hinge täitis pühadus. Mõttes tänati Kõige Vägevamat, et on olemas koht, mis kuulub ainult eestlastele. Hirmu ja kahtluse segu, mis valdas paljude meeli punaste sissetungi ajal, oli taplusi pidades ja sõpru suremas nähes kirkastunud armastuseks oma maa vastu. Pole hardamat palvet kui meie hümni 3.salmis, et koledused ei korduks.

*Su üle Jumal valvaku,
mu armas isamaa!
Ta olgu sinu kaitseja
ja võtku rohkest õnnista,
mis iial ette võtad sa,
mu kallis isamaa!*

Tammsaare sõnad: tee tööd ja näe vaeva, küll siis tuleb armastus, avavad sügavalt eestlase olemuse. Seda maad, mida haritud aastatuhandete vaevaga, austab eestlane ja tahab ka kaitsta.

Noppeid

Kõnekaid kohanimesid Lätis: Erküla, Sepküla, Üksküla, Vanküla, Koiva, Väina, Säde, Asti, Võnnu (Cesis), Volmari (Valmiera), Ruhja (Ruijena), Härgmäe (Ergeme), Laitsna, Roopa, Lemsalu, Loode, Heinaste, Salatsi.

Ei tea, miks eestlased küll on oma naabrite kohanimesid nõnda tõlkinud või miks nad ilma selletagi on nii eesti moodi?

***

Vabadussõja ajal loeti Mõisaküla, Ööbiku, Volmari, Pajumõisa, Sooru, Oomuli, Luke ja Vana-Laitsna valdu ning Valga linna Eesti omaks.

***

Eesti sõjavägi ei tunginud Lätisse vallutama. Läti Ajutise Valitsuse juht Karlis Ulmanis palus Eestilt sõjalist abi 1919.a. jaanuari algul.

***

Punaste terrori ohvriks vallutatud Eesti aladel langes 450 inimest. Punaste võim kestis umbes poolteist kuud.

***

Läti 1. Volmari polk formeeriti Tartus. Polku hakkas juhtima alampolkovnik Jansons. Samas formeeriti ka Läti 2. Võnnu polku, mida hakkas juhtima alampolkovnik Berkins ja Põhja-Läti brigaad polkovnik Zemitansiga eesotsas.

***

Eesti kaotas Vabadussõjas langenutena koos tsiviilohvritega üle 5000 mehe, N. Vene kaotas umbes 35 000 meest langenutena ja 10 000 sõjavangidena.

***

Tallinna kooliõpetajate roodult on säilinud 16-salmine sõjalaul, mis sobis türgisõjaaegse viisiga „See kuulus Kars ja Erserum“. Mõni salm näiteks:

*... Siis veel üks lahing rängasti
tõi kuulsust meie roodule:
see oli Savioja ees,
kus sada punast oli sees.*

*Kui andsime nii pauku paar,
siis langes nende komissar.
Ja punanahad tundsid,
kuis meie kuulid tabavad.*

*Nad läbi akna plehku said
ja talud meie kätte jäid;
ja nalja tegi nende kink:
üks hernekott ja seasink. ...*